

FEJÉRDY TAMÁS

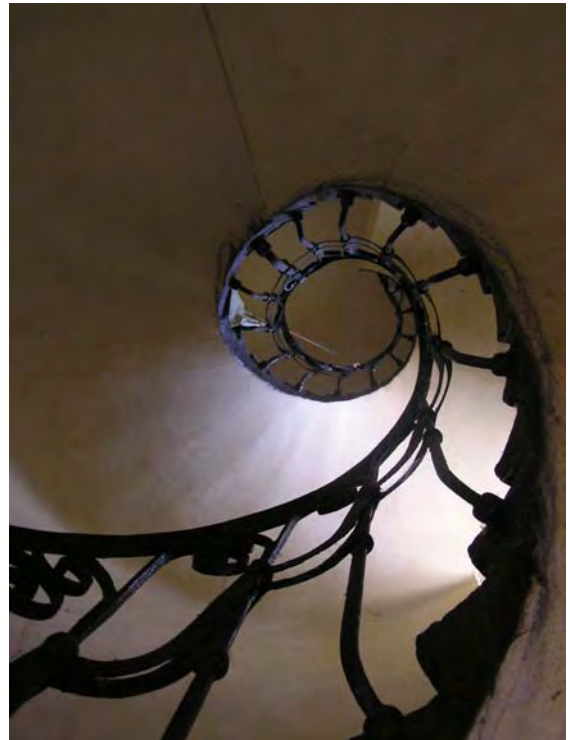
**AZ
ÉPÍTETT KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
NEM ANYAGI DIMENZIÓJÁNAK
JELENTŐSÉGE
A
MŰEMLÉKEK
HITELES MEGŐRZÉSÉBEN**

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
POLLACK MIHÁLY MŰSZAKI KAR**

PÉCS

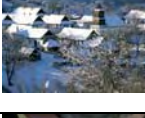

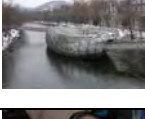

2008

*Mottó: „Minden műemlék az örökség része,
de nem minden örökség műemlék” ...*

DLA – ÉPÍTÉSZ MESTERFOKOZAT

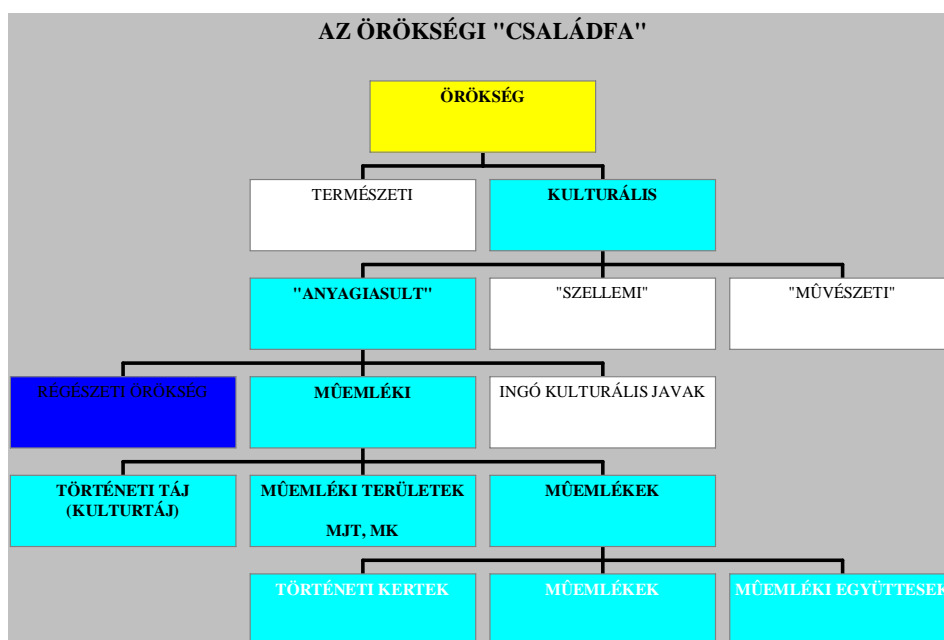
TARTALOMJEGYZÉK

	Bevezetés	4	
1.	Kiinduló megállapítások, alapösszefüggések	10	
2.	Az anyagiasult örökség „üzenete”	20	
3.	Műemlékek hitelességének nem anyagiasult tényezői	26	
4.	Rejtett dimenziók	37	
5.	A megőrzési, konzerválási gyakorlat alakulása	43	
6.	Esettanulmányok	47	
7.	Az integrált megközelítés felé...	51	
8.	Összefoglalás	53	
	Bibliográfia	54	
	KÉP-TÁBLÁK	55	

Bevezetés

Legkésőbb a 20. század utolsó harmadában kezdődött meg az a napjainkban is tartó - és észrevehetően gyorsuló tendenciát mutató – folyamat, amely a *kulturális örökségnek* az azt megelőző időszak végére már egyre jobban elkülönülten kezelt területeinek az összetartozását, pontosabban az *örökség* egységes és komplex mivoltának a meghatározó voltának hangsúlyos felismeréséhez és elismeréséhez vezet¹.

1. ábra: kétdimenziós örökségi családfa (dr. Fejérdy 2005)

Ennek a dolgozatnak a tudatosan választott nézőpontja az *épített örökség*, ezen belül is a *műemlékek* hordozta értékek megőrzésének és továbbörökítésének szándéka –elkötelezettsége által meghatározott nézőpont. Az elemzés megközelítése tehát távolról sem tekinthető olyan értelemben egészlátónak vagy multidiszciplinárisnak, hogy a választott nézőpont elméleti és gyakorlati ismereteivel azonos mértékben merítene humán (antropológiai, szociológiai), illetve gazdasági ismeretekből, megállapításokból, megfontolásokból.

¹ Ld. az „örökség”, „kulturális örökség” fogalom kialakulásával, elterjedésével és alkalmazásával kapcsolatos eddigi legteljesebb magyar nyelvű kiadványban ERDŐSI-SONKOLY

Ugyanakkor, meglehetősen ellentmondásos módon, éppen azt szeretné tételni, hogy a felsorolt területek mégis milyen mértékben hatottak és hatnak az örökségre, mégpedig nemcsak a keletkezése időszakában, de a továbbélés lehetőségei, a megőrzés vonatkozásában is.

Az *anyagiasult* és a (nem pontos, de mára már közhasznúvá vált szóhasználattal²) *szellemi* örökség „kettősségének” megközelítéséhez vezető gondolatiság felerősödése, és e két „terület” egymáshoz való viszonyának elemzése a kulturális örökséggel kapcsolatosan megalkotott UNESCO egyezmények említése, rövid ismertetése nélkül is minden bizonnyal lehetséges volna. Mégis indokolt a bevezetőben röviden foglalkozni velük, mivel meghatározóan fontos szerephez jutottak annak az „eszmei-kulturális közegnek” a kialakításában, formálásában, amelyben e két nagy örökségi „terület” megvalósult, illetve kibontakozóban van³. Az UNESCO 17. Általános Konferenciája által 1972. november 16-án elfogadott dokumentum: „Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről” egyértelműen az anyagiasult (tangible/matériel) örökségi elemekkel foglalkozik⁴ – jóllehet akkor még ezt a megkülönböztető megnevezést nem használták.

---

² Sem az angol: (The) Intangible Heritage, sem a francia: le Patrimoine Immatériel kifejezés nem a „spiritual”-„spirituel” tartalommal értendő...

³ ERDŐSI-SONKOLY p.7.

⁴ Az 1972-es egyezmény szerint: ” ...I. A kulturális és természeti örökség meghatározása
I. cikk

Jelen Egyezmény szempontjából „természeti”, „kulturális örökség”-nek tekintendők a következők:

- az emlékművek: építészeti alkotások, nagyméretű szobrászati és festészeti alkotások, régészeti jellegű elemek vagy szerkezetek, feliratok, barlangok és ezek alkotórészeinek olyan csoportjai, melyek történelmi, művészeti vagy tudományos szempontból kiemelkedő, egyetemes értékűek,

- épület-együttesek: egyedülálló vagy egybefüggő építménycsoportok, melyek építészeti stílusuknál, egységes jellegükénél fogva, vagy a környezetbe való beilleszkedésük folytán történelmi, művészeti vagy tudományos szempontból kiemelkedő egyetemes értékűek,

- helyszínek: emberi alkotások, vagy ember és természet együttes alkotásai, valamint régészeti lelőhelyeket is magukban foglaló olyan területek, amelyek történelmi, esztétikai, etnológiai vagy antropológiai szempontból kiemelkedő egyetemes értékűek.”...

A fenti idézet az 1972-es Egyezménynek Magyarország csatlakozása alkalmából történő kihirdetéséről szóló 1985. évi 21. törvényerejű rendeletből való. Sajnos nem pontosan adja vissza az eredeti fogalmakat: az angol 'monuments', illetve a francia 'les monuments' helyén az 'emlékművek' kifejezés félrevezető, hiszen egyértelműen 'monumentális alkotások'-ra utal a szöveg (a 'műemlékek' is közelebb lenne az eredeti jelentéshez, de azért nem javasolható, mert az a magyar szóhasználatban magába foglalja a 'védetté nyilvánított'-ság tényét is, ami viszont nem olvasható ki az Egyezmény szerinti fogalom meghatározásából. A 'site' helyett alkalmazott 'helyszínek' sem pontos, új fordításhoz inkább az 'örökségi helyszínek' megoldást lehetne ajánlani.

Az 'anyagiasult (vagy, szintén gyakori szóhasználat szerint: 'tárgyiasult) örökség' fogalom szélesebb körben és általánosabban valójában csak azóta használatos, mintegy visszaható-megkülönböztetésként, amióta az – ugyancsak az UNESCO Általános Konferenciája által, 2003. szeptember 29.-október 17-én, a 32. ülészen elfogadott – „Egyezmény a szellemi kulturális örökség védelméről” napvilágot látott. Ez utóbbi – a magyarul kétségtelenül nehézkesen alkalmazható „nem-anyagiasult” (intangible/immatériel) – kifejezés helyett választott-alkalmazott „szellemi (kulturális) örökség” megnevezésnek megfelelő kulturális örökség-elemekkel foglalkozik. Anélkül, hogy az előtörténet részleteibe belebonyolódnánk, annyit szükséges és érdemes megállapítani, hogy a Szellemi Kulturális Örökség az egyezménynek a megalkotása egyáltalán nem független a Világörökség Egyezménytől, annak kibontakozó sikerétől, de talán még inkább az alkalmazása során felismert (talán nem minden tekintetben valóságos, de a világ egyes nagy (UNESCO) régióinak⁵ számára mindenképpen jelentkező) azonos mértékű, „kiegyensúlyozott” reprezentálása terén érzékelt hiányosságai miatt.

Az 1972-es Világörökség Egyezmény elfogadásának nagyjából a huszadik évfordulója körül kibontakozott, úgynevezett „Átfogó Stratégia⁶” törekvései ugyanis nem, vagy csak igen kis mértékben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, vagy, keményebben fogalmazva: elvárásokat, az egyes régiók közötti, ráadásul számokban is kifejeződő (!) kiegyensúlyozás tekintetében. Az anyagiasult örökség „tételeit” felsorakoztató Világörökség Listán számbelileg lemaradó régiók nem utolsó sorban emiatt is szorgalmazták a 2003-as Szellemi Kulturális Örökség egyezmény megalkotását, abban bízva – és nem is alaptalanul

---

⁵ Az öt UNESCO régió: Arab országok; Afrika; Ázsia és Óceánia; Dél-Amerika és a Karib térség valamint Európa, Észak-Amerika és Izrael. Ebből a felosztásból érzékelhető, *sakmailag* aligha teljesíthető az az úgymond 'politikailag korrekt' elvárás, amely szerint ennek az öt régióknak a kulturális világörökségét egyenlő számú tétel képviselje a Listán (ld. Global Strategy)...

⁶ „Global Strategy for a credible, representative and balanced World Heritage List - Az Egyezmény elfogadásának 20. évfordulója alkalmából elindított értékelés-elemzés eredményeként a Világörökség Bizottság 1994-ben, Phuket-ben (Thaiföld) megtartott 18-ik ülésén elfogadott, azóta többször megújított dokumentum. Megalkotásában kétségtelenül szerepe van a „politikailag korrekt” kiegyensúlyozás szándékának, azaz minden kultúrának, kulturális régióknak azonos súlyt, esélyt adó törekvésnek, de nem téveszti szem elől a kulturális örökség értékeinek védelmét, mint fő célkitűzését.

– hogy az ő esélyeik viszont éppen ez utóbbi, a szellemi örökség⁷ terén lehetnek „látványosan” nagyobbak. A két *iker*-egyezmény (bár nem egyszerre születtek, mind célkitűzéseik, tartamuk, mind csaknem azonos szerkezetük, formájuk miatt nyugodtan használhatjuk ezt a remények szerint jövőbe mutató megnevezést...) „listázásának” együttes figyelembevétele ugyanakkor még várat magára, azaz arra, hogy az újonnan megnyílt „kiegyensúlyozási” lehetőség eredményeit is láthassuk. Kétségtelen, hogy mindkét oldalról megindult e két terület viszonyának átgondolása, ám egyelőre inkább az eltérések és sajátosságok hangsúlyozásával. Ennek okát jómagam – ismerve az 1972-es Világörökség Egyezmény kimagasló ismertségét és (néha már túl)súlyát az UNESCO munkájában – főleg a 2003-as Egyezmény önálló létének kialakítását és megerősítését célzó törekvésekben látom.

Mindezek ellenére, vagy inkább: mindezek mellett megindult az együttműködés lehetőségeinek közös feltárására irányuló munka is⁸, amelynek kétségtelenül lehet – és talán már van is – pozitív hozadéka az anyagiassult örökség, közelebről pedig az épített örökség, még pontosabban az utóbbinak meghatározó részét alkotó műemlékek vonatkozásában. Ez a dolgozat éppen ennek a megközelítésnek néhány elemét próbálja elemezni és a műemléki értékek jobb megértésének és (ezáltal is) hatékonyabb megőrzésének a szolgálatába állítani.

---

⁷ A 2003-as egyezmény szerint „2. cikk: Meghatározások... *Jelen Egyezmény alkalmazásában:...* „szellemi kulturális örökség”: olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség - valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely -, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség - amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újratehermenek - az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tiszteletét. *Jelen Egyezmény alkalmazásában csak az érvényben lévő nemzetközi emberi jogi okmányokkal, valamint a közösségek, csoportok és egyének közötti kölcsönös tisztelet és a fenntartható fejlődés követelményével összhangban álló szellemi kulturális örökséget kell figyelembe venni;*”...

⁸ Az úgynevezett Yamato-i Nyilatkozattal zárult „második Nara-i tanácskozás” (amelyre 2004-ben, azaz tíz évvel az első, a „Nara-i Dokumentum a hitelességről” kibocsátásával zárult 1994-es tanácskozás után került sor); ahol az anyagiassult és a szellemi örökség területeinek szakemberei közösen vitatták meg a két egyezmény által „lefedett” kulturális örökség területek viszonyát. A jelen dolgozatban részletesen kifejtett gondolatok első megközelítésű megfogalmazása éppen erre a tanácskozáson elhangzott előadás számára készült.

Ugyanakkor – még mindig a bevezetés részeként – mindenképpen szükségesnek és indokoltnak látszik még egyszer hangsúlyozni az örökség egységes mivoltát, esetünkben tehát főleg azt, hogy az anyagiassult kulturális örökség minden elemének elengedhetetlenül és óhatatlanul van nem anyagiassult (az egyszerűség kedvéért tehát: szellemi) dimenziója is, és, természetesen csaknem kivétel nélkül a 'szellemi örökség' megnyilvánulásai sem függetleníthetők teljesen az anyagi dimenzióktól. Az előző megállapításnak a világörökség oldaláról ennek elegendő bizonyítéka a kulturális örökség elemeinek⁹ a Listára való felvétel értékelésekor alkalmazott *kritériumok* felvillantása.

Ezek mindegyike olyan értékelési szempontokat fogalmaz meg, amelyek világossá teszik a nem anyagi dimenzió meghatározó szerepét. Egy-két szavasra tömörített definíciókkal ezek sorban a következők: (i) „mestermű”; (ii) „értékek-ráhatások”; (iii) „tanúság”; (iv) „tipikusság”; (v) „(sajátos) területhasználat” – a (vi) kritérium (asszociatív érték) pedig egyenesen az adott fizikai helyszín *asszociatív* jelentőségét vizsgálja, mint végképp „szellemi karakterű” világörökségi felvételi szempontot (ld. Függelék, I. Tábla). Ami miatt azonban kijelenthető, hogy minden „szellemi-dimenziós” meghatározottságuk ellenére mindezek anyagiassult örökségre vonatkoznak, azaz nem lépnek át egy bizonyos határvonalat, az nem csupán a fizikai voltuk dominanciája, hanem – és sokkal inkább – a *helyhez-kötött* létezés, ahogyan azt meg is szokás fogalmazni a Világörökség Egyezményről szólva (*site-based Convention*).

---

⁹ Az összesen tíz kritériumból korábban – a közelmúltban történt egyesítésük óta is – az első hatot alkalmazzák a kulturális örökségi értékek esetében. Elsősorban a természeti örökség vonatkozásában alkalmazzák vii-x kritériumokat: (vii) rendkívüli természetes szépségű és esztétikai jelentőségű természeti jelenség vagy terület; (viii) kiemelkedő példa a nagy földtörténeti korszak(ok) megjelenítésében, beleértve az élet kialakulásának nyomait; a földfelszín alakulásának jelentős, folyamatban lévő geológiai folyamatait, illetve jelentős geomorfológia vagy terepalakulati jelenségeket; (xi) kiemelkedő példája a jelenleg is folytatódó ökológiai és biológiai folyamatoknak - a földi, vízi, part menti és tengeri ökoszisztémák, állat- és növényvilág evolúciós fejlődésében; (x) a biológiai sokrétűségnek az „in situ” fenntartása szempontjából a legjellegzetesebb és legjelentősebb természeti élőhelyeit tartalmazza, beleértve a veszélyeztetett, a tudomány és a megőrzés szempontjából kiemelkedő egyetemes értéket képviselő fajokat.

Újabb szakmai megfontolások (viták) tárgya, hogy az utóbbiak közül a (vii) *számú kritérium*, amely a „kiemelkedő természeti szépség” meglétét vizsgálja a természeti örökségi helyszínek esetében, valójában inkább *kulturális* jellegű, hiszen a 'szépség' önmagában kulturális, de legalábbis embertől nem függetleníthető kategória.

A szellemi kulturális örökség elemeit illetően ugyancsak nem szükséges hosszas érvelés, hogy belássuk: legalább ingó (de anyagi!) tárgyak, kellékek szükségesek hozzá, mint például a hagyományos színházak, bábszínházak, maszkos ünnepek esetében, vagy akár olyan (nem ritkán akár világörökségi elismertséget is élvező) helyszínekhez kötődnek, amelyek nélkül, pontosabban amelyeken kívül ezen szellemi örökségi megnyilvánulások már megszűnnek saját maguk maradni. Amit viszont érdemes külön is megemlíteni: ebben a körben nem szándékoznak a világörökségihez hasonló kritériumokat kidolgozni, sőt, kifejezetten elzárkóznak attól, hogy a szellemi örökség egyes elemeivel-megjelenési formáival kapcsolatosan a hitelesség mércéjét, vagy ahhoz hasonló „valóság-tesztet” alkalmazzanak – legalábbis a 2003-as Egyezmény végrehajtásának mai, kezdeti szándékai szerint.

Ami viszont ennek a kapcsolatnak a megítélésében, pontosabban tisztán látásában alapvető fontossággal bír e dolgozat a szempontjából, és azért egészen konkrét formában is szükséges ismételt rögzíteni: a tárgyasult/anyagiasult örökség *nem anyagi dimenziója* nem azonos az úgynevezett „Szellemi örökség”-gel, még ha sok esetben természetesen szoros összefüggés lehet közöttük.

2. ábra: Hagyományos zene hagyományos építészeti környezetben (Suzhou, Kína, 2004)

1. Kiinduló megállapítások, alapösszefüggések

A hagyományos társadalmakban a *kulturális örökség* szerepe leginkább olyan, mint a levegőé, azaz olyan természetességgel élnek vele az emberek, hogy nem is gondolnak tudatosan a meglétére. Hogy éppen milyen tartalommal értjük ezt az örökséget, és különösen, hogy milyen elnevezéssel illetjük, az természetesen koronként változik. Az úgynevezett modern társadalomban – amelynek kialakulását e tekintetben nyugodtan számíthatjuk az 1800-as évektől – amilyen mértékben válnak egyre nyitottabbá az egyes közösségek, illetve e közösségek kisebb egységei – olyan mértékben tudatosodik ennek az örökségnek a léte. Azt is mondhatjuk – paradox, de talán mégis találó módon – hogy ezen örökség drámai átalakulásának a lehetősége, mi több, elvesztésének reális közelségbe került veszélye, volt az, ami a tudatosodást kiváltotta és napjainkban erősíti az örökség felértékelődését¹.

A kulturális örökség szerepe

A kulturális örökség szorosan összekapcsolódik a hagyománnyal, amelyet úgy szokás meghatározni, mint: "...a közösségi magatartásformák és objektivációk nem örökletes programja, a kultúra invariáns rendszere, a kultúra grammatikája. A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele, az élők világában egyedül emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek élettevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják (például a *nyelv*), amelyek a megtanulás-elsajátítás folyamatában válnak különféle típusú (szociális, etnikai) közösségek tagjainak birtokává, szervezik azok viselkedését.”²

---

¹ Ld. ERDŐSI-SONKOLY A kötet bevezetője és számos írása foglalkozik ezzel.

² Magyar Néprajzi Lexikon II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1979. p 393

A kulturális örökség ennek a hagyománynak egyszerre eredménye és hordozója, továbbadásának eszköze. Mint ilyen, egyetlen és oszthatatlan egészet alkot – felosztása materiális és immateriális területre valójában nem a lényegéből, hanem abból fakad, hogy ilyen módon könnyebben lehet foglalkozni vele.

Más szavakkal: csupán gyakorlati oka volt ennek a fragmentált megközelítésnek – amely azonban az örökség értékelésének és védelmének eddigi története során már-már rögzülni látszott. Ami e két fő ágazatot illeti, Európában és így Magyarországon is hol a nem anyagiassá, hol pedig a materializálódott örökség került az érdeklődés előterébe. A hagyományos népi kultúrák gyorsuló ütemű sorvadásával, a tömegesedés előretörésével e térségben a nem anyagiassá örökség háttérbe szorulása csaknem törvényszerűnek mondható. Eközben az anyagiassá örökség – elsősorban is annak látványos és legtöbbször könnyen hozzáférhető, sőt akár a mindennapi élet részeként továbbélő elemei műemlékként, régészeti örökségként különös hangsúlyt kaptak. Anyagi mivoltukban való megőrzésükkel mintegy teljesülni látszott az az igény, hogy ne vesszen el teljesen a közösség-, illetve közösségek identitását hordozó örökség.

Magyarországon is lezajlott az a folyamat, amelynek során az imént említett örökségi elemek hiteles megővésének igénye hamarosan túlmutatott az egyes örökségi elemek csupán anyagi mivoltukban való korrekt - akár sorozatosan megismételt restaurálások útján megvalósuló megtartásán. Ez a hiteles megővés mindenekelőtt megkövetelte a műemlékek – mert hiszen (ha nem is kizárólagosan, de) elsősorban ezekről volt szó – eredeti rendeltetésének lehető legjobb ismeretét. Logikus továbblépési irányok a mikro- és a makró-környezetük megismerése és egyidejű védelme, megővése felé mutatnak. Mikro-környezet alatt értem egyaránt az általuk hordozott vagy bennük megtestesülő örökségi tartalmakat is, a hagyománynak azt a részét, amely megalkotásuk módjának és folyamatának meghatározója. Makró-környezet alatt pedig azt a tényleges fizikai környezetet, amely közvetlenül körülveszi az adott műemléket, illetve azzal a legtágabb értelemben véve funkcionális kapcsolatban van.

A kulturális örökség „átélése”, az anyagiasult örökség hordozta, vagy ahhoz kapcsolódó *nem anyagiasult örökségi elemek* fontosságának felismerésével és az együttes megőrzés igényével napjainkra így válhat ismét egységessé. Legfőbb küldetése a közösségek identitástudatának megalapozása és fenntartása, a kulturális sokféleség – és ennek révén a környezeti kihívásokra adott válaszadás képességének – fenntartása.

Idő/periódusok/történelem, hit, ismeretek

A kulturális örökség elemei számos vonatkozásban döntő fontosságú, vagy éppen egyetlen hordozói a hagyomány elemeinek, tanúi és továbbadói az élet meghatározott területén kialakított, elért eredményeknek³. Elsősorban is a „negyedik dimenziót”, az időt jelenítik meg, mármint abban az értelemben, hogy tanúskodnak azon közösség életének különböző, egymást váltó periódusairól, amely közösség örökségének a részét alkotják. Közhely, de ezen a ponton érdemes mégis megismételni: a kulturális örökség mindig valamely közösséghez tartozik – természetesen ez az összetartozás, annak mélysége és minősége többféle is lehet⁴. Az, hogy éppen milyen ez a viszony, az önmagában egyfajta nem-anyagiasult, de az anyagiasult örökség által megjelenített tényező: az adott közösség és/vagy az adott örökségi elemhez tágabb értelemben is fűződő történelme, annak lenyomata. Mindehhez elválaszthatatlanul kapcsolódik a nem anyagiasult örökség alakulásának két meghatározó, egymással dinamikus viszonyban lévő forrása: a *hit* (vagy hiedelmek) és a *tudás* (vagy ismeretek) amely létrehozta és fenntartja az adott örökséget.

---

³ Ez esetben természetesen elsősorban a fizikai és társadalmi-szociológiai környezetről van szó, azaz az írott dokumentumok kutatása-tanulmányozása nélkül közvetlenül átélhető, mindenkire ható közegről, annak egyes elemiről.

⁴ Ld. ROMÁN, p 35.

Mégpedig elsősorban amiatt indokolt ezt a két (egymástól nem teljesen független) identitás-területet különös hangsúllyal, kiemelten is megemlíteni, mert mind a kulturális örökség kialakulásában – létrehozásában, mind annak továbbadásában és fenntartásában meghatározó a szerepük. Talán nem olyan mértékben, mint egyes ázsiai nagy-kultúrákban, de nem ritkán (főleg, de nem kizárólag a népi építészeti produktumok esetében) tetten érhető a hagyományos anyaghasználat, technológiák továbbadásának csaknem kultikus vonása. (Emlékezetes szerepet játszott a hitelességről, a hiteles műemlék-helyreállításról kibontakozott nemzetközi szakmai vita iniciálásában, amikor az ICOMOS Rómában tartott VI. Közgyűléshez (1981) kapcsolódó tudományos szimpóziumon elhangzott egy előadás a Japánban „nemzeti kincs” kategóriában megbecsült Ise-i Shinto szentély „megőrzésének” több évszázados gyakorlatáról, amely szerint azt úgy „konzerválják”, hogy 20 éves periódusonként újra és újra felépítik. A két egymáshoz közeli, minden paraméterében azonos helyszín egyikén működik a szentély, a másikon pedig épül a régi-új szentély, mégpedig nagyjából ezeréves anyaghasználat és technológia úgyszólván rituális pontosságú alkalmazásával, és ez megy folyamatosan, azaz a helyszínek fizikailag váltogatják egymást – de tartalmilag nem, úgy csak *egyetlen* szentély van. A hit, a (technológiai) tudás és a hagyomány összefonódásának, elválaszthatatlanságának bemutatására jellemző részletként említem: az Shinto szentélyen dolgozó ácsok ma is ugyanolyan, az egy-ujjas kesztyűre hasonlító *lábbelit* viselnek munkájuk közben, mint elődeik évszázadok óta).

Különösen érdekes ez akkor, ha bizonyos – alapvetően materiális-technológiai jellegű –, nemzedékek tapasztalatai nyomán felhalmozódott tudás továbbadásának eszköze az a nem-anyagiasult örökség, amellyel ezt az ismeretet továbbörökítik. Olyan területről van szó, amelyen meglátásom szerint még rengeteg feltárni-elemezni való feladat vár a kutatókra, amelyek elvégzését ráadásul jelentősen megnehezíti, hogy „süllyedő világról” van szó, ezért nem ritkán csak közvetett módon lehetséges eredményt elérni. A hiedelmek és a tradíciók világa – már amennyiben nem az épített örökségre vonatkozik –

valóban par excellence „szellemi örökség”, ugyanakkor nem szabad lebecsülni azt lehetőséget, amelyet célzott kutatás esetén az épített kulturális örökség jobb megértése, és ezért hitelesebb megőrzése-interpretálása terén nyújthat.

Nemzeti/nemzetiségi önazonosság, területi (regionális) önazonosság, nemi önazonosság, szakmai/hivatásbeli önazonosság területei

A kulturális örökség által kialakított hordozott, illetve a benne reflektált identitás sokrétű és igencsak összetett. A részletezés és a teljesség igénye nélkül, csupán azért érdemes a legfontosabbakat itt megemlíteni, mert ezek hasonló szerepet játszanak az örökség elemeinek kohéziója, egységbetartása terén, mint egy gyöngysor esetében az a – több szálból összesodort – fonál, amely egybetartja a gyöngyöket. Ezek a szálak valójában az identitás főbb, meghatározó területei, amelyek között valószínűleg igen nehéz, és talán felesleges is volna fontossági sorrendet felállítani. Rövid áttekintést adni róluk viszont talán mégsem felesleges, már csak azért sem, hogy konkrét esetekben legalább ezekre a szempontokra vizsgáljuk a számunkra feladatként (az érték megőrzése oldaláról) jelentkező örökségi elemeket.

Valószínűleg – a *nemzeti* illetve a *sovén* téves, de sajnos nem ritka áthallása, pontosabban összekeverése miatt – nem mindenki számára túl népszerű megállapítás, mégsem hallgatható el, hogy

- a *nemzeti, nemzetiségi hovatartozás* fontos meghatározója a nem anyagiasult örökségnek. Mint minden más identitással összefüggő tényező esetében, itt is folyamatos kölcsönhatásról van szó: ezen örökségi alapon folyamatosan újra termelődik a közösségi identitás. Ez ugyanakkor fenntartja és újratermeli az örökségnek a csak reá jellemző változatát... Nyilvánvalóan kényes és nem is könnyen kezelhető területről van szó, hiszen akár valóságosan, akár csak látszólag hasonló, szélső esetben nagyrészt azonos résztulajdonságok, formai vagy kompozíciós elemek mutatkoznak különböző nemzeti/nemzetiségi entitások kulturális örökségében.

Ezek azok az esetek, amelyek vonatkozásában a legritkábban van valódi értelme a „ki vette át kitől” kérdésfeltevésnek, amivel nem azt szeretném mondani, hogy egy-egy kulturális jelenség megértésében, értelmezésében nem volna helye az eredet-feltárásnak, csupán azt, hogy ennek a célja sohasem lehet valamiféle hierarchikus rendszer felállítása. Szó sincs tehát arról, hogy egyik vagy másik nemzet, vagy nemzetiség különb lehetne a másikonál, de az egymástól eltérő, (talán leginkább szembetűnő módon az eltérő nyelvben, nyelvhasználatban, de nem csak abban!) megjelenő egyediség *értéket* hordoz.

Az egyik legérdekesebb megjelenési formája az épített örökség, tágabb értelemben a közvetlen épített környezetnek etnikumok szerinti (szervezett-irányított, esetenként azonban akár önkéntes alapon történő) *elkülönülése* egyes történeti városok „negyedeiben” (az itáliai Velence esetében „hatodaiban”). Ezeknek a települési entitásoknak szinte minden esetben sajátos karakterük alakult ki (amely nem szükségképpen, de gyakorta összefügghet egy-egy nemzetiség által végzett ipari, kézműves gyakorlattal is – ld. alább), amelynek megőrzéséhez, továbbviteléhez elengedhetetlenül szükséges éppen ezeknek a sajátosságoknak a számbavétele és „értékén való” kezelése.

Első pillanatra valószínűleg hasonlóan kényesnek tűnhet az a megállapítás, amely szerint

- *a vallási hovatartozás, összetartozás területének az kulturális örökség hordozta identitás felől nézve legalább olyan jelentősége van, mint az előzőkben kifejtett nemzeti hovatartozásnak.* Mégis úgy gondolom, hogy az épített örökség területén a vallási eredetű meghatározottság indoklása igényli talán a legkevesebb magyarázatot, mivel annak hatása általában meglehetősen látványosan, és ezért külső szemlélő számára is többnyire elég könnyen felismerhetően mutatkozik meg. Sajnos az a tapasztalat, hogy mégsem annyira magától értődő jelenségről van szó, hogy annak figyelembevétele és érvényesítése egyes vallási rendeltetésű műemlékek helyreállításánál minden esetben megfelelő súllyal szerepelne.

Úgy gondolom, hogy több szempontból is érdemes ezzel a „szellemi dimenzióval” kicsit részletesebben foglalkozni, mivel a reánk maradt történeti épületek, és kiemelkedő mértékben a műemlékállomány keretében⁵ meghatározó számú, arányú örökség-típusról van szó. Ha az előzőkhöz még azt is hozzávesszük, hogy korunk egyik legnagyobb műemlékvédelmi kihívása a rendeltetésüket veszített műemlékek (egyre jobban terjedő angol kifejezéssel: „redundant buildings”) fenntartását biztosító méltó újrahasznosításuk megoldása, és hogy ezek között egyre több egykor egyházi, vallási célzattal emelt épület szerepel, még inkább fontos lehet számunkra ennek a dimenzióknak a minél pontosabb ismerete. Elmélyültebb ismeretek birtokában elkerülhetjük az épület fizikai megőrzését többé-kevésbé ugyan biztosító, de az egykori rendeltetéshez nem illeszthető, esetleg egyenesen méltatlan megoldásokat – amelyek alkalmazásával egy valami biztosan elvész a mai és a további generációk számára: az adott épület, műemlék által közvetített üzenet. A rejtett dimenziókról szólva majd láthatjuk, hogy ez esetben is vannak mélyebb, nem azonnal felismerhető vonatkozások;

Folytatva a „gyöngysor zsinórját” alkotó szálak számbavételét, talán erőltetettnek tűnhet a következő:

- a *(férfi vs. női) nemmel kapcsolatos kulturális örökségi dimenzióval* foglalkozni. Ez első pillanatra valóban meglepőnek tűnhet, de számos esetben leolvasható következménye van mind a kultikus, mind pedig a laikus építkezések, téralakítások területén. Elég itt a zsinagógák vagy dzsámik (moszkák) alaprajzi elrendezésére, éppen a nemek elkülönítése miatt kialakított „szofisztikált” megoldására utalni, de nyilván más vallások területén is számos példa sorolható. Magyarország egyes területein még az 1950-es években is megvolt a hagyományos, fizikailag lényegében nem elkülönített, mégis

---

⁵ A mintegy 11500 tételt számláló magyar műemlékállománynak csaknem egyharmada, mintegy 3000 objektum tartozik az ún. egyházi műemlékek körébe.

egyértelmű helye a katolikus templomokban a házas férfiaknak, házas nőknek, nőtlen, illetve hajadon ifjaknak, gyermekeknek (néha még az öregeknek is⁶).

Természetesen a világi épületek esetében – főleg a megelőző történeti korokra visszatekintve – sem ismeretlen ennek a nemi különbségtételnek az épület kialakításában is nyomot hagyó hatása⁷; a középkori „asszonyházak”, azaz a nők által használt-lakott helyiségek, elkülönült, sajátos kialakításától kezdve a külön-külön kialakított főúri férfi/női lakosztályokig, vagy éppen egész épületszárnyakig.

Ettől teljesen eltérő, de az épített örökséggel kapcsolatos nemek szerinti „elkülönülési” területnek foghatjuk fel azokat a hagyományos építési-épületfenntartási munkálatokat, munkafolyamatokat, amelyeket hagyományosan és csaknem kizárólag vagy egyik, vagy másik nemhez tartozók végeztek, végezhettek el (pl. sározás, tapasztás – ide sorolható a „pingálás” is! – mint női feladat).

Ebben a körben utolsóként, de nem utolsósorban említhetjük

- az azonos foglalkozásúak közösségeinek jellegzetességét megadó közös identitástudatot, és az abból következően megjelenő sajátos anyagiassalul következményeket. Ezek hasonlóan meghatározó elemet jelenthettek a kulturális örökség vonatkozásában, amelyet természetesen részben, de nem kizárólagosan funkcionális meghatározottságként is értékelhetünk. Elég itt történeti települések hagyományos „negyedeinek” kialakulására és létezésére utalni – ezúttal más szempontból, mint fentebb, az etnikumok említésekor.

---

⁶ Jómagam ezzel személyesen is találkoztam az említett időszakban, a badacsonyládbihegyi Szent Ignác kápolnában tartott szentmiséken. Ez annál is inkább a hagyomány szívós továbbélésére utal, mivel ez a környék már akkor is egyre inkább üdülőterületnek számított, azaz a misén részvevőknek egyre nagyobb százaléka nem volt helybeli lakos, hanem távolabbi (nagyobb) városokból jöttek. További részletezés nélküli utalásként említhető, hogy ez a térbeli elhelyezkedési hierarchia hasonló az egykori nagycsaládoknál a jurta-korszakban kialakult, és hosszan élő íratlan hagyományaival.

⁷ Ld. a sajátos középkori, úgynevezett kapcsolt-ablakos, belső faburkolatos, jól (v. legalábbis a többinél jobban) fűthető, kutatói feltételezés-megállapítás szerint asszonyok számára kialakított helyiségekkel („asszonyház”) kapcsolatos megállapításokat. Erről a legbővebben talán Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban c. tanulmányában lehet olvasni. (Magyar Műemlékvédelem 1967-1968 (Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve); Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 118-121 pp.)

Még korábbi időszakokra utalnak azok a hely-nevek, amely helységeiben azonos foglalkozást űzők telepedtek meg: fegyverkovácsok, pajzskészítők, szakácsok, molnárok, tímárok, vargák, és így tovább. Az ilyen gyökerű-típusú hatások napjainkra már inkább csak a tudományos kutatások számára érzékelhetőek - de van, hogy a faluképben még ma is megjelenik: lásd például Budapesttől nem messze, a Duna-kanyarban található települések, amelyekben egykor főleg kőfaragók laktak.

Az egyik ilyen településen, Dunabogdányban erre az egykori foglalatosságra napjainkban a sírkövesek átlagosnál nagyobb száma utal – és egy, az utcaképben is megjelenő sajátos elem, természetesen – faragott „bogdányi kő”-ből. Sajnálatos, hogy az egyes porták mintegy „cégérszerűen” kőszerkezettel kialakított, jellegzetes kettős (gyalogos és szekér számára kialakított) kapuinak a száma napjainkra jelentősen megfogyatkozott – mégis, érdemes ezt a jelenséget egy pillanatra kicsit közelebbről is elemezni.

Apró részlet, de említést érdemel, mert a későbbiekben, a rendeletetésről szóló részben megjelenő gondolathoz illik, mint „nem anyagiasult dimenziós tényező”: a gyalogkapu nagyvonalúan, de mégis művesen kialakított szemöldök-kövét úgy alakították ki, hogy ez a kapubálványokon nyugvó elem (talán a belépési szelvénynél magasabb, terjedelmesebb tárgy átvihetőségét biztosítandó?) kiemelhető legyen. Miközben egyre kevesebb helyen maradt meg eredeti teljességében, érintetlenségében, különösen érdekes azt látni, ahogyan ez a gyakorlatias szerkezet-kialakítás, mint *formai* elem kezd új életet élni ugyanazon településen belül, mégpedig oly módon, hogy egyértelműen a település identitásának egyfajta megjelenítését hordozza (ld. még: Függelék, II. Tábla).

(Ami viszont ennek a megbecsülésre utaló megközelítésnek mintegy a fonákjaként értékelhető, hogy ugyanebben a nagy kőfaragó hagyományokkal rendelkező településen egyes újabb építkezéseknél a még máshol is gyengének számító, az elfogadhatatlanul anyagszerűtlen, „tapéta” formában alkalmazott

kőburkolat jelenik meg – az elrendezésében egyébként a helyi karakterre halványan visszautaló kerítés-kapu bálványokon).

a) tipikus-hagyományos dunabogdányi kapu

b) motívumként a kitelepítettek emlékművén

c) forma-parafrázis mai kökeret díszítőelemeként

d) elhibázott kőalkalmazás (elrettentő) példája

3. ábra

Az előzőkben – igaz, csak nagy vonalakban – bemutatott identitás-területek számbavétele természetesen nem helyettesíti, csupán elősegíti egy-egy adott örökségi érték sajátosságainak, identitás-hordozó összetevőinek az adott objektum saját koordinátarendszerében történő, azaz az egyediségét teljes mértékben tekintetbe vevő elemzését. Kissé elcsépelet hasonlattal élve a viszonyuk hasonló az ugyanazon érem egyik oldalán látható *csatajelenet* és a másik oldalán látható *magányos lovas* viszonyához: annyira összetartoznak, hogy fizikailag is egyetlen (anyagi) egységet alkotnak, egymás nélkül talán teljesen nem is értelmezhetőek – mégsem azonosak, egyikük a másikkal nem helyettesíthető. Ennek a nagyon elmélet-ízű megállapításnak pedig az lehet a nagyon is gyakorlatias jelentősége, hogy egyes műemlékek, épített örökségi elemek esetében csak óvatosan lehet/szabad élni a *tipológia* – egyébként gyakorta hasznos – eszközével, pontosabban annak az *analógiához* hasonló, csak még szorosabb (más szempontból viszont csak általánosabb összefüggéseken alapuló) alkalmazásával.

2. Az anyagiasult örökség „üzenete”

Az anyagiasult és a nem-anyagiasult örökség elválaszthatatlansága legbiztosabban talán éppen abban ragadható meg, hogy a tárgyiasult örökség elemei is mindig valamely üzenetet hordoznak – akkor is, ha egyébként hétköznapi funkciót is ellátnak. Ezt a megállapítást a továbbiakban megkísérlem kissé bővebben is kifejteni, részletezve néhány összetevőjét:

Megjelenítés – metakommunikáció

Az egyik legfontosabb tulajdonsága és küldetése az örökségnek, amely túlmutat annak adott esetben evidens „hasznosságán” (legyen az mindennapi, vagy akár ünnepi használattal összefüggésben), hogy valamit közöl, hozzáférhetővé tesz a közösség számára. A múltjából, mint a gyökerekből táplálkozó jelenség, a tapasztalatából, ahogyan válaszokat ad, adott a különböző fizikai és szellemi kihívásokra. Mindezt elsősorban a létével, azzal teszi, hogy kapcsolatba kerülünk vele. Ennek megfelelően ez a kapcsolat nem feltétlenül, és nem minden tekintetben kell, hogy tudatos legyen ahhoz, hogy hasson.

Az anyagiasult – és ezen belül is első helyen az épített – örökség már csak azért is mással alig, vagy egyáltalán nem helyettesíthető szereppel bír, mégpedig annál az egyszerű tulajdonságánál fogva, hogy többé-kevésbé kikerülhetetlen az egyén, és ugyanígy az adott közösség számára.

Ez a „megjelenítés” tehát olyan, talán „alap-rétegű”-nek nevezhető üzenetet hordoz, ad tovább, amelyet a hatásában részesülők csak ritkán fogalmazznak meg saját maguk számára is, ritkán élik át teljes mélységében, de amelyről azonnal értik és tudják, hogy miről van szó, ha valamilyen módon (például célzott

bemutatás során, „rávezető eszköz” alkalmazásával⁸) nyilvánvalóvá válik. A gyakorlat számára rögtön az is hozzátehető, hogy éppen ez a fajta nem-anyagiasult dimenzió-eleme az épített örökségnek, amelynek megőrzése-folytatása-továbbadása alighanem a legnagyobb kihívást jelenti napjainkban. Az erre a kihívásra adható eredményes válaszhoz igen valószínű, hogy csak a legelmélyültebb elemzések nyomán, egyszerre nagyon tudatos és nagyon emocionális megközelítés szükségeltetik.

Közvetítő szerep

Az előző szerephez szorosan kapcsolódik a kulturális örökségnek a közvetítő-eszköz szerepe. Gyakorta az örökség biztosítja azt az egyetlen területet, elvárást, illetve eszközt, amelyen keresztül hagyományos mesterségek, technológiák és számos más tudás-tapasztalatterület továbbélése, továbbfejlesztése lehetségessé válik. Különleges adottsága és jelentősége az anyagiasult örökségnek, hogy bizonyos esetekben - paradox módon - történelmi-közösségi diszkontinuitást is képes lehet áthidalni – korlátozottabban ugyan, de a nem anyagiasult örökség vonatkozásában is. Így tehát egyfajta „komp”, funkciót teljesít, áthidalva a szakadásokat, hiányokat olyan esetekben is, amelyeknél írott, illetve élő hagyomány már nem érhető el.

Az egyik leginkább ismert példa az örökség ilyesfajta átviteli szerepére a pécsi ókeresztény emlékek esete. Anélkül, hogy ebben a dolgozatban végleg eldönthetőnek gondolnám az ezekkel kapcsolatos kontinuitás-vitát, eléggé egyértelmű, hogy e város és különösen, mint püspöki székhelynek kiválasztott helyszín, alakulásában igen fontos szerepet játszott a római korra visszanyúló, de lényegében csak az épített örökség (maradványaiban) előzmény.

---

⁸ Sokunk számára örökre emlékezetes élményként élnek dr. Pogány Frigyes egyetemi tanár előadásai, amelyeket különböző alkalmakkor tartott a Budapesti Műegyetem építészhallgatóinak (és az akkoriban, azaz az 1960-as évek végén) divatba jött módon más egyetemekről odalátogató vendéghallgatóknak. Egyik előadását szó nélkül, egymást meglehetősen gyors ritmusban követő diaképek vetítésével indította. A képek magas-tetős, északi típusú, és lapos-tetős, mediterrán típusú, szép, értékes épületeket mutattak, amit a jelenlévők érdeklődéssel, de alapjában közömbösen követtek. Amikor azonban egy nádtetős, jegenyefákkal körülvett „igazi magyar parasztház” képe villant fel, egy emberként zúgott fel hallgatóság: „hazaérkeztünk”...

Környezeti meghatározottság

Az örökség ugyanakkor mindig valamely közegben¹ létezik – beleértve a fizikaitól a társadalmi, szellemi összetevőig. Ez azonban nem szükségképpen azonos az őt létrehozó közeggel, azaz a saját élő közegével. Az örökséget, mint örökséget (és nem, mint valamely fizikailag létező dolgot) meghatározza annak befogadása és interpretálása. Adott – talán ritka – esetben ugyanaz az „örökségi” elem más tartalmat hordozhat két, vagy több egymástól elkülönült közösség számára. Különös szerepe és jelentősége van e téren az időben is változó társadalmi tudatnak, tudatosságnak.

A népi építészeti örökségnek az időben – korszakonként – változó értékelésének terén például jól követhető:

- annak természetes, magától értődő közegként való elfogadása;
- ezt követően a modernizáció bűvöletében, mint idejétmúlt, hátrahúzó ballaszt minősítése;
- majd ismét: az általa hordozott felbecsülhetetlen és pótolhatatlan értékek elismerésével, mint megóvandó múzeumi tárgy;
- majd, reményeink szerint, a mai életben is invenció forrását hordozó, kisugárzó jelenlét (Tájház hálózat).

Ez a kontextus-függő értékelés például Magyarországon társadalmi rétegtől függően nem egyszerre, és nem azonos intenzitással ment végbe, és éppen a leginkább érintett vidéken a legkevésbé, ott bizony még alig-alig léptek túl a negatív értékelés korszakán. Mielőtt még ezt a jelenséget nagyon negatívnak bélyegeznénk, érdemes kicsit jobban belegondolni, hogy az adott személyeket, közösségeket, az ő (mindennapi) életminőségüket illetően miről is van szó, az valójában mi lehet a tétje az ő szemszögükből nézve ennek a bizonyos „környezeti meghatározottság”-nak.

---

¹ V.ö. az ICOMOS 15-ik Közgyűlésén (Xian, Kína) elfogadott dokumentumban kulcs-szerepet játszó, magyarul elég nehezen visszaadható „setting”, mint a legtágabban értelmezett környezet(i beágyazódás) fogalmával

Megint egyszer a „világörökség, mint laboratórium” szemszögéből nézve ennek a történetnek igen komoly következményei lehetnek – vannak – az örökségi értékek hiteles megőrzését illetően, mégpedig egészen pontosan a szellemi dimenzió oldaláról. Egyre több esetben szembesül ugyanis mind az ICOMOS, mind pedig az ő szakmai állásfoglalása alapján a döntést meghozó UNESCO Világörökség Bizottság a következő dilemmával: Jó-e az a tendencia, hogy – kulturtájként – egyre nagyobb területek válnak a világörökség részévé? Közösségeikkel és lakosaikkal együtt... akár azzal a – természetesen eltúlzott – perspektívával, hogy lassan az egész világ vagy világörökség lesz, vagy annak védőzónája...

Egy lépéssel még tovább menve, mindennek az egyenes következményeként: a helyi közösségek örökségének kirakatba kerülése után meg lehet-e őrizni, hogy az elsődlegesen mégis mindig valakinek, valakiknek az öröksége, és az egyetemes jelentősége a legnagyobb objektivitás szándéka és alkalmazása mellett is csak viszonylagos marad. Lehet-e közösségeket arra „ítélni”, hogy maguk is kirakatban éljék tovább az életüket, nagyon autentikus, de esetleg a világ többi részén már régen „meghaladott” formákban és körülmények között²?

Átadás – továbbítás

Az előzők után már alig igényel bizonyítást, hogy a legfontosabb mégis annak a szellemi-mentális tapasztalatnak és megközelítés módjának az átadása, amely az örökség létrehozásához és mindenkor kreatív, megújuló, mégis önmagával azonosnak maradó fennmaradásához elengedhetetlen feltétel.

---

² Személyes tapasztalatom a múlt század hetvenes éveinek végéről: a tényleg csodálatos Csarodai református templom védett környezetében álló népi épület tulajdonosai formálisan könyörögtek az akkori OMF kiküldött munkatársainak, hogy engedjék meg nekik azt, ami a falu többi lakója számára adott lehetőség: a régi, szegyealni való, avult házat egy igazán szép modern épülettel felcserélni – amelyben (és ez a lényeg) ők is úgy élhetnének, mint a többiek. Az eset tanulsága legalább két oldalról levonható: itt is, mint gyakorlatilag mindenhol, a „kritikus” tömeg alá süllyedt az örökség megmaradt (igazából: mesterséges – jogi, hatósági – eszközökkel fenntartott) elemeinek az aránya, és ezzel „kilóg” a közösség által általánosan elfogadott *mai* normákból. A másik szempont, tudni illik az érték felismertetése és elfogadtatása csaknem lehetetlen feladat, ha azt kizárólag kívülről-felülről próbálják elérni.

A lényeg tehát nem az egyes „darabok” (elemek), még csak nem is azok együtteseinek az átadása, utánzásuk, hiteles sokszorosításuk, ismétlésük megvalósulásában van. Az anyagiasult örökség ezeken felül (természetesen ezek mellett és általuk is) hordozza és örökíti tovább – biológiai hasonlaltal élve mintegy a gének módjára – azt a reakciókészséget, a reagálásnak azt a módját és hatékonyságának azokat a lehetőségeit, amellyel az örökséget létrehozó közösség válaszolt történetének eddigi kihívásaira. Ezt kell tudni megragadni és fizikai valóságával, pontosabban bizonyos fizikai determinációinak figyelembevételével együtt megőrizni, továbbvinni az épített, anyagiasult örökség megóvásánál. Elég egyértelműen kijelenthető, hogy mindez pedig nem lehetséges másképpen, mint hogy az épített-kulturális örökségnek a nem anyagiasult dimenzióit is megismerjük, elismerjük és tiszteletben tartjuk. Eggyel további lépés a kreatív alkalmazás, vagyis egyfajta, nem-anyagiasult jellegű folytatása a meglévőnek (ld. a kontinuitásról szóló részt is).

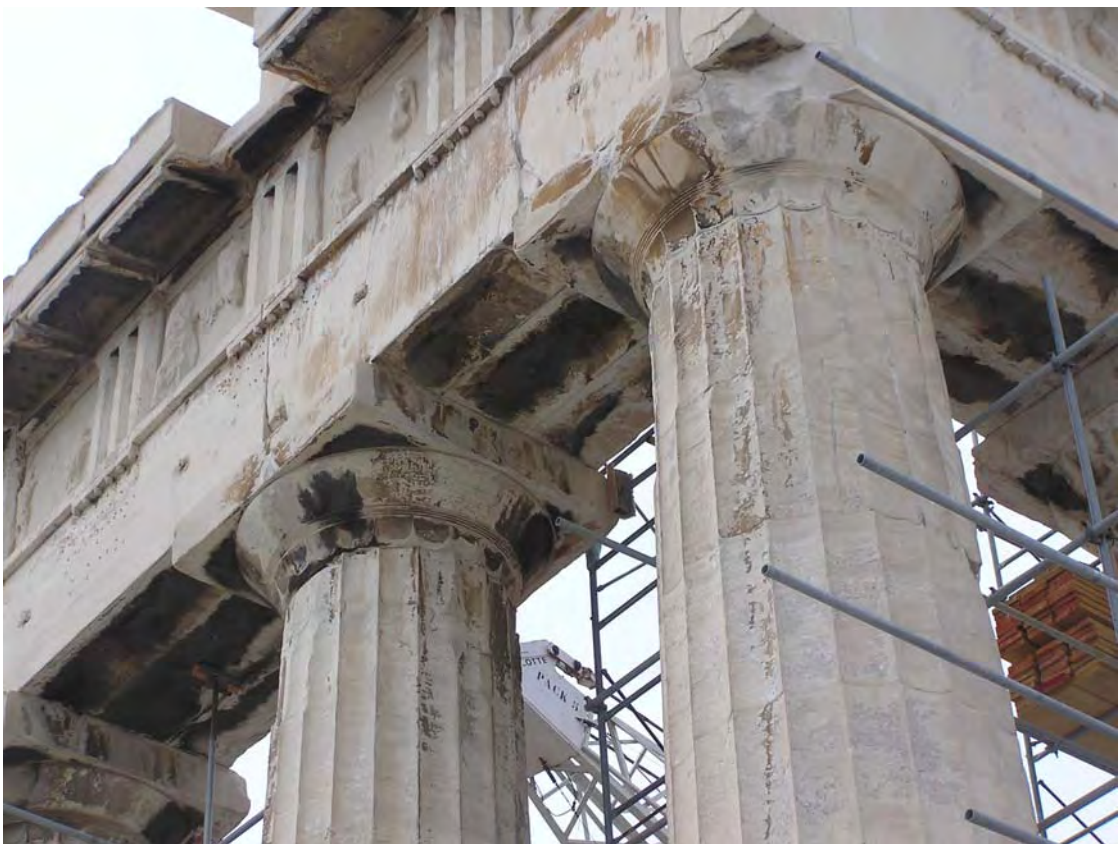
A dolog összetettségéhez az is hozzátartozik, hogy a nem anyagiasult dimenzió elemei sok esetben mégiscsak szorosan összefüggenek az őket hordozó anyagi-szerkezeti, azaz egyértelműem materiális meghatározottsággal. Igen érdekes párhuzamokat, illetve tanulságokat nyerhetünk az építészetben hosszú évszázadokon át döntően fontos szerepet kapott tagozatok, oszloprendek stb. kanonikussá nemesült megjelenítéséből.

Anélkül, hogy a részletekbe belemerülnénk (egyébként sem hely, sem szükség nincs is rá ebben a dolgozatban), elég utalni az egyes, a kőanyagú építés idején általánossá vált, illetve szabályossá rögzült építészeti tagozatoknak a megelőző fa-építészetre visszavezethető eredetére. Itt már gyakorta csak az utalás szintjén, és nem is mindig azonnal felismerhető módon jelenik meg az egykori anyag-szerkezet alapú determináció – mégsem mindegy, hogy helyesen vagy helytelenül alkalmazzák e tagozatokat.

A posztmodern korszakban újra „elövelt” alkalmazásuk bizonyos esetekben éppen azért válik enyhén ironikus, vagy – rosszabb esetekben – karikatúraszerűvé, mert az eredeti (archi)tektonikus (azaz materiális jellegű) jelentésükkel, meghatározottságukkal összeférhetetlen helyzetben szerepeltetik a történeti tagozatokat – vagy azok valamiféle parafrázisát.

Érdekes volna annak az elemzése, hogy mennyiben „felelős” a Velencei Kartában rögzített konzerválási-restaurálási elvek, pontosabban az azokra való hivatkozással alkalmazott „quasi” tagozatok gyakorlata a posztmodern tagozatok formálásának alakulásában. Közvetlen hatása, legalábbis a stílusfordulat nemzetközi elindulásakor, és később sem nagyon valószínűsíthető, egyes hazai példák esetében azonban nem zárnam ki a (lehet, nem tudatos) átvétel, illetve befolyásolás lehetőségét.

4. ábra Athén, Akropolisz

3. Műemlékek hitelességének nem anyagiasult tényezői

Elérkezve végre ahhoz, hogy konkrétan a műemlékekkel és együtteseikkel foglalkozunk, úgy tűnik, elkerülhetetlenül első helyet kap azok hitelességének kérdése. Kiemelt említés, sőt, elismerés illeti tehát az 1994-ben, Nara-ban (Japán) megrendezett tudományos-szakmai tanácskozást³, amelynek iránymutatása alapvetőnek bizonyult az eltelt időszakban – és visszamenőlegesen is számos kérdésben váltak világosabbá a lehetséges válaszok. A műemlékek helyreállításának (a Velencei Karta szóhasználatával: konzerválásának és/vagy restaurálásának) hitelességéhez kétséget kizáróan tartoznak hozzá a műemlékek nem anyagiasult dimenziói.

„Elválaszthatatlanság”

Bizonyos értelemben, a bevezetőben elmondottak ismétléséről van szó, ezért csak igen röviden tekintem át azokat a nem-anyagiasult dimenziókat, többé-kevésbé fontossági sorrendben, amelyek nélkül nincs, illetve sérelem nélkül nem tartható meg az anyagiasult örökség sem úgy, hogy saját magával azonos maradhasson

Örökség és közösség

Az örökség és társadalom, másként fogalmazva: az örökség körül koncentrikusan elhelyezkedő, egymást befoglaló közösségi halmazok elválaszthatatlansága egyben azt is hordozza, hogy igazi értelmét ebben a viszonyban nyeri el az örökség. Szélsőséges példa talán, de a mások számára létrehozott „mesterséges örökség” – lásd különféle historikusnak szánt témaparkok felidézése

---

³ Ld. a bibliográfiában a NARA címszó alatt; a tanácskozás teljes anyagát tartalmazza angol és francia nyelven a kötet

(Disneyland) – érthetőbbé teszik ezt a megállapítást. Hogy mégis, mennyire való veszélyről, visszatérő kísértésről van szó, azt az egyes műemlékek felújításával, újrahasznosításával kapcsolatos projektek esetében láthatjuk. A trendeket vizsgálva, de a részletekbe nem belebocsátkozva, ezen a helyen látszik indokoltnak megemlíteni még az úgynevezett „örökségipar” fogalomkörét is, amely már nem elégszik meg azzal, hogy mintegy termékként eladja a látókörébe került kulturális örökségi értékeket, hanem – a korábban már érintett módon és formában – termel olyan kvázi-örökséget, amely gazdaságosabban „üzemeltethető”, azaz jobban jövedelmez.

Ez a gyakorlatias megközelítés különösen problematikus a nem anyagiasult értékek felől nézve, hiszen a szokott érvelés szerint „ugyanolyan lesz”, amit a régi, meglévő helyett alkotnak – azaz látszatra minden elemében, teljes megjelenésében azonos: kivéve a materiális azonosságot, amit viszont éppen a szellemi, nem anyagiasult dimenzióknak a jelentőségét vizsgálva minek is kérnénk számon ezeken a pótlékokon? Más szavakkal tehát: miért is volna elvetendő az a megoldás, amely az örökségi elemek esetében tényleg másodlagos helyre teszi a materiális hordozót, az anyagot-szerkezet, azaz kicserélhetőnek, helyettesíthetőnek tartja. A kulturális örökség anyagiasult elemeinek megőrzése azonban éppen azért más, mint a szellemi örökség esete, mert – amint már fentebb láthattuk, és az egész dolgozat lényegében azzal foglalkozik – a nem anyagiasult dimenzió ismerte és „megőrzése” sem lehetséges az anyagi, materiális örökség megőrzése nélkül.

A másolat – bármennyire is hiteles – sohasem lesz, mert nem lehet azonos az eredetivel. Sokat elmondhat róla, megjelenítheti azt, sőt, értékeinek bizonyos – áttételes – továbbadásában is lehet szerepe (elég itt arra az ismert tényre utalni, hogy az antik görög szobrokat jószerivel főleg a reánk maradt római másolataik alapján ismerhetjük), csak éppen azt nem szabad szem elől téveszteni, hogy nem azonos az eredetivel.

Visszaulva a Világörökség Egyezményben a kulturális örökségi elemek értékelésénél használt kritériumokra: a „(i)”, azaz „mestermű” esetére gondolva fogadható el talán minden további részletező érvelés nélkül ez az összefüggés.

Ami miatt indokoltnak látszik hosszabban időzni ennél a kérdésnél, az annak a tendenciának a sajnos nem egészen kizárható felerősödése, amely a valóban hiteles (autentikus) örökség fenntartását inkább nyűgnek, ráadásul indokolatlannak is tartja – mivel megelégszik a *látszat* fenntartásával, esetleg újra-alkotásával. Különösen mélyre ható károkat, veszteségeket okozhat ez a megközelítés azokban az esetekben, ahol az örökségi elemek (legyenek azok akár az anyagiasult, kár szellemi örökség részei) hagyományos fenntartása, folyamatos továbbéltetése vesz el és helyettesítődik hiteltelen, de könnyen előállítható pótlékokkal.

A „kinek az öröksége” kérdésnek a felcserélése a „bárkinek elad(hat)ó örökség (pótlék)” kérdésre már régen nem való értékről, nem valódi örökségről szól. És ez még abban az esetben is igaz, ha az örökség-pótlék létrehozásában és áruba-bocsátásában részt vesznek a pótlék alapjául szolgáló örökség „eredeti tulajdonosai”, pontosabban azok a jogos örökösök, akiknek elődei alkották meg, hozták létre azt, ami elég értékes és érdekes ahhoz is, hogy utánozzák. Ettől a részvételtől ugyanis továbbra sem lesz hiteles a produkció – és éppen azért, mert produkcióvá vált valami, amit korábban az élet, illetve az életet hordozó, azzal kölcsönhatásban formálódott, belső tulajdonságaként jött létre, hagyományozódott, újult meg – mint a közösségre jellemző, ahhoz tartozó érték.

Helyek és tartalmak

Ugyanilyen elválaszthatatlan a kapcsolat a műemlék és *helye*, azaz a legtágabb értelemben vett környezete⁴, valamint az ezek által együttesen befogadott tartalom között. Az örökség hiteles megőrzésének éppen ezen a területen

---

⁴ Ld. Xian-deklaráció (18.sz. lábjegyzet)

jelentkezik a legnagyobb kihívás – amelyre az egyik lehetséges (és a valóságban is alkalmazott gyakorlati válasz az örökségi értékelés, védelem alá eső *területi terjedelem* bővülése: egyes építmények „legszebb” részének romantikus megtartásától az egyedi műemlékek, majd védett városnegyedek védelmének keresztül a kulturtájak, mint egységes örökségi terület megóvásának igényéig.

A hely (*place*), mint *önmagában* örökségi értéket hordozó kategória, viszonylag új megközelítés nyomán van kibontakozóban, Ausztráliában fogalmazták meg először a legtisztábban ennek a jelentőségét: lásd a Velencei Karta helyi értelmezéseként kiadott, majd újabb változataiban egyre inkább önállósult gondolatokat is tartalmazó *Burra Karta*⁵ állásfoglalását ebben a kérdésben. Mindjárt a saját céljának meghatározásában rögzíti: „A Burra Karta iránymutatást nyújt a kulturális jelentőséggel bíró helyek (kulturális örökségi helyek) megőrzéséhez és kezeléséhez az Ausztráliai ICOMOS (Nemzeti Bizottság) tagjainak ismeretei és tapasztalatai alapján”; hozzátéve: „A megőrzés elválaszthatatlan része a kulturális jelentőséggel bíró helyek kezelésének, és mint ilyen, folyamatos felelősséget jelent”.

A „hely” definícióját pedig így adja meg: A *hely (Place)* jelenthet (műemlék)helyszínt (*site*), területet-körzetet (*area*), földterületet (*land*), tájat (*landscape*), épületet vagy építményt (*building or other work*), épületek v. építmények csoportját (*group of buildings or other works*), és magába foglalhat különféle elemeket (*components*), tartalmakat (*contents*), tereket (*spaces*) és látványokat (*views*)”. Nem kevésbé érdekes az kiegészítő megjegyzés, amelyet hozzáfűznek: „A *hely* koncepcióját (*The concept of place*) a tág értelemben kell alkalmazni”. És példákat is ad hozzá: „A hely definíciója szerinti elemek lehetnek: emlékművek, fák, kertek, parkok, történelmi események helyszínei, településrészek, városok, ipari helyszínek, régészeti helyszínek, továbbá and spirituális és vallási helyek.

---

⁵ Az először 1979-ben kiadott dokumentum legutóbbi, ma érvényes változatát 1999. november 26-án fogadták el

A hagyományos-európai szemszögből nézve talán túlságosan is hangsúlyosnak látszik ebben az anyagiassult és a szellemi örökséget teljesebb egységben látó megközelítésben a *hely*, ami viszont jól tükrözi-magyarázza azokat az folyamatokat, amelyek újabban a szellemi (nem anyagiassult) dimenzió felszínre hozásához vezettek az örökséggel foglalkozó nemzetközi gondolkodásban.

Színek, formák, szokások

Mindezek a részletek az anyagi és a nem anyagiassult örökség határán találhatóak, jól jellemezve e két terület bensőséges összetartozását. Hitelességhez elválaszthatatlanul hozzátartoznak olyan „efemer” dolgok, mint a jellegzetes, eredeti, odaillő színezés – amely, és ezt érdemes aláhúzni, ez esetben nem, vagy nem kizárólag esztétikai kérdés! (A magyarországi szlávok által alkalmazott kék homlokzatszínezés lehet csodálatosan szép, és kevésbé sikerült – de adott etnikumi környezetben mindenképpen ez van a helyén. Fehérre meszeléssel tehát nem lehet illetve nem szabad – egy másik hagyomány, illetve örökség ismeretében „javítani” rajtuk. A sematikus gondolkodás helyett az összetartozó dolgok és tényezők figyelembevétele vezet hitelességre...).

Igen messze vezetne a színezés, és az azzal nem azonos, de tőle elválaszthatatlan színhasználat nagyon szertágazó területén akárcsak legfontosabb szempontokat is számba venni, ezért inkább csak felvillantás-szerűen néhány jellegzetes eleméről essék szó. Hasonlóan az architektonikus elemek jelentés-hordozó funkciójához, a színezésnek is van szerepe az architektúra érvényesítésében. Elsőként érdemes rögzíteni, hogy épületeknél is nagyon fontosak az esztétikai szempontok, de a történeti értékeik, adottságaik megőrzése, esetleges bemutatása, hiteles felújítása ezekhez képest is elsődleges. Más szavakkal ez annyit jelent, hogy a színezéshez is ismerni kell az épület történetét, létrejöttének körülményeit – alkotóját, megrendelőjét -, lehetőleg mindent, amit az úgymond „eredeti” állapotáról meg lehet tudni.

Konkrét esetekben ezért helyszíni kutató (szondázó) „ablakok” nyitásával tárják fel restaurátorok és/vagy művészettörténész kutatók a korábbi festési rétegeket, egymáshoz rendelve az egy-egy történeti periódusban összetartozott színeket – ami viszont nem mindig jár elegendő információt szolgáltató eredménnyel.

A történeti épületek színezését illetően természetesen szükséges és fontos az azonos korból származó, azonos típusú más épületek, analógiák tanulmányozása, a korban ismert, használt, vagy éppen divatos festékanyagok (pigmentek) ismerete (pl. oxidfestékek, venyigehamu alkalmazása a barokk korban). Ez még akkor is fontos, ha nem ugyanolyan összetételű, hanem mai festékanyaggal akarjuk elérni az eredetivel azonos hatást. Egyebek között jó tudni, hogy úgynevezett „murális” hatású színezés illik a történeti épületekhez, azaz inkább matt, mint ragyogó megjelenés.

A történetiség és a hitelesség szempontjainak érvényre juttatásához hasonlóan fontos, hogy a színezés architektonikus szempontból is rendben legyen. A homlokzatok tagozatainak, legalább is a történeti épületek esetében, főleg ha valóban jó minőségű építészeti alkotásról van szó, meghatározott jelentésük, szerepük van az épület struktúrájának, a teherhordás erőjátékának megjelenítésében – a tisztán dekorációs szereptől sem függetlenül, de annál kötöttebb szabályok alapján. A függőleges, illetve a vízszintes teher/erő átadás helyes megjelenítése a laikus szemlélőben is biztonságérzetet kelt, míg a bizonytalan, vagy ellentmondásos „szétszínezéssel” megmagyarázhatatlan bizonytalanság, zavar sugározhat az épületünkről...

A függőleges falsávok, pillérek, pilaszterek stb. fejezetei és a vízszintes áthidalók, boltívek, párkányok közötti kapcsolat különleges viszonyát a fejezetek (lizénafők, oszlopfők stb.) szokták megjeleníteni. Fontos tehát, hogy például a hármasszögű párkány (áthidaló, képszék, koronázó rész) áthidaló része a színezésünk szerint is rátámaszkodjék a fejezetekre, ne lebegjen „felette”.

5. ábra hibás színezés példája (Kolozsvár, főtéri ház részlete).

Tudnunk kell, hogy melyek a teherhordás megjelenítése szempontjából „semleges” mezők, és meg kell tudnunk határozni, hogy mi tartozik az ú.n. alsó sík színezéséhez, és melyek az attól elválasztandó homlokzati elemek.

A színek éppen az építészeti tagozatok megjelenítése kapcsán jutnak további szerephez: például valamilyen nemesebb (általában kő) anyag helyett, illetve annak utánzása érdekében festik fel őket. Ablaknyílások „kő”-keretei így jöhetnek létre színezett vakolat-tagozatokból.

A tagozatok logikus, építészeti helyes alkalmazása természetesen eltérő az egyes történelmi korokban. Nagyjából a klasszicizmussal lezárul az igazán, tisztán logikus architektúra alkalmazása: Éppen a 19.sz.-i épületek homlokzatai esetében már gyakori, hogy nem könnyű, vagy nem is lehet maradéktalanul érvényre juttatni az előzőekben részletezett architektúrális rendszert. Ilyen esetekben is maga az épület, annak történelmi adottságai a döntőek – és persze vannak *mindig* érvényes, általános szabályok.

Az épületről lehet leolvasni, hogy egyszerre épült-e, vagy például utóbb ráépítettek még emelete(ke)t, vagy más kiegészítő részleteket. Döntés kérdése ilyenkor, hogy ezt a történeti rétegződést a színezésünkkel hangsúlyozni, vagy, ellenkezőleg, tompítani, eltüntetni szeretnénk. E döntésben már az épület és környezete viszonyának a mérlegelése is közrejátszik: hogyan illeszkedik jobban, hogyan érvényesül kedvezőbben. Ez a környezettel való kapcsolat kétirányú: a környezet is hat(hat) a mi épületünkre – és viszont.

Tovább fontos részletszabály: arról, hogy egynél több szín (színárnyalat) alkalmazása estén hol váltsunk színt? Természetesen ott, ahol az elkülöníteni szánt tagozatok elválnak egymástól. Ehhez tartozó alapszabály: pozitív élben (külső sarkon) soha nem váltunk színt, azt csak negatív (belső sarok) esetében tehetjük meg. Bármilyen kicsi is egy tagozat „kiülése”, ez a szabály akkor is érvényesítendő, különben tömeggel bíró tagozatok helyett színezett síkokra, felületekre esik szét a homlokzat.

A kőkváderezést utánzó sávozások, vakolat-kváderek színezésénél pedig arra érdemes odafigyelni, hogy a fuga eltérő színezését valóban megengedi-e a felületképzés. A festékréteg kiválasztásánál általában is oda kell figyelni a felület-textúrára is. Höbörccsös vakolatra, vagy finomabb díszítésekre nem szabad vastagabb festékréteggel rámenni, hiszen az kellemetlenül mosná össze a felületkülönbségeket.

6. ábra Példák: téves helyen váltott szín

/ feleslegesen alkalmazott szín (oszlop, timpanon)

Arra a kérdésre, hogy: hány színt használjunk? a válasz általában az, hogy: lehetőleg minél kevesebbet, azaz éppen annyit, amennyi feltétlenül szükséges. Ide tartozik, hogy a nyílászárók, azaz ajtók-ablakok színezése is szerves része a homlokzatszínezésnek, azaz ugyanúgy a kompozíció része, mint a falfelületek, tagozatok színezése. Ezek természetesen lehetnek ugyanakkor a színnek az eltérő tónusú árnyalatai, de lehetnek egy szín család eltérő alapszíneiből összeválogatva. Kevés színnel, árnyalattal is nagyszerű homlokzatok alakíthatók ki – és ebben a fény (megvilágítottság) és árnyék lehetőségeit is érdemes számításba venni. Másrészt: a homlokzatokat nem szabad eperfagyi, csokoládé stb. „természetellenes”, illetve díszletszínekkel elrontani – átmeneti időre sem.

A színezés felületi jellegénél fogva meglehetősen sebezhető-pusztulékony rétege az örökségnek, ugyanakkor igen komoly kiegészítő információkat hordozhat. A pusztulékony mivolta ráadásul nemcsak fizikai értelemben jelentkezik, hanem szellemi, ez esetben: a kor elvárásainak megfelelő divat-követés okán is számolhatunk vele. A restaurálás-helyreállítás klasszikus dilemmájának számít a többrétegű színezés (legyen az egyszerű külső festés vagy nagyszerű falképek egymás feletti rétegei) mikénti kezelése, amely esetekre nincs természetesen általános megoldás. Az anyagi és a szellemi dimenzió együttes értelmezése és értékelése nyújthat segítséget a nagyrészt esetenként változó megoldások kidolgozásához.

Színezés hordozta jelentéstartalom valamely eseménnyel, helyi szokással összefüggésben kialakult különösen érdekes esetei is említhetők. Ezek egyikeként az úgynevezett vörös-keresztek, illetve vörös ablakkeretezések esetéről mutatták ki, hogy az sajátos üzenetet hordoz az adott helyen történt eseménnyel, vagy az adott épület lakójának sorsával összefüggésben ⁶.

---

⁶ Szilágyi István: Vörös tetők, vörös tornyok, vörös keresztek. In: Haláljelek. „Egészség”, Bp., 1990. 68-74. (Liget könyvek)

“Virtuális mágneses mező” – atmoszférateremtés

A „genius loci¹” szerepe és a hitelességtől való elválaszthatatlansága széles körben ismert, és elfogadott – ami ugyanakkor egyáltalán nem jelenti azt, hogy könnyen megragadható dologról volna szó! Ez esetben igazán nem-anyagiasult tényezővel van dolgunk, és, mint ahogyan az várható, miközben szoros kapcsolatot is felfedezhetünk az anyagiasult örökség-elemekkel, nyilvánvaló, hogy nem (vagy legalábbis nem minden összetevőjében) rögzíthető olyan konkrét fizikai jelenségekhez, amelyek megőrzésével, továbbvitelével mintegy automatikusan megmaradna-megőrződne a hely szelleme.

Természetesen azt sem lehet állítani, hogy adott helyszínek esetében ne lenne például fontos szerepe akár olyannyira materiális tényezőnek, mint pl. bizonyos anyagok használatának (akár utca-térburkolatok) – vagy konkrétan megjelenő funkcionalitásnak.

Egyes városok – Róma, Jeruzsálem a legismertebbek közülük – sokak számára szent helyek, és ez a helyszínen szinte tapinthatóan jelen is van. Más szempontokból, de talán nem kevésbé általánosan elismert módon ismerte más városok sajátos szellemisége: Párizs, Budapest nevének említésére nagyjából azonos képzeteket jelenít meg - legalábbis az azonos kultúrkörhöz tartozók számára. Ezt tekinthetnénk akár közhelyes megközelítésnek is, ahogyan nekünk, magyaroknak Szentendre a festők (esetleg: a művészek) városa, vagy Pécs, „a” mediterrán város – jómagam mégis inkább arra hajlok, hogy ezek a közhelyek mégiscsak valami lényegeset közvetítenek az adott város, hely szellemiségéről.

Épületnek és tájnak is lehet/van hasonló „génusza”, amely valóban lényegi szerepet kap az adott örökség megértésében, még inkább átélésében. A Burra Karta „hely” definíciója nyilvánvalóan éppen erre a tartalomra, a genius loci

---

¹ Ld. az ezzel foglalkozó írásokat FINTA, illetve az ICOMOS 16. Közgyűléséhez kapcsolódó tudományos szimpózium anyagait.

minden esetben (de természetesen eltérő intenzitással) detektálható jelenlétére épít. Az sem lehet véletlen, hogy Ausztrália mutatta föl ezt a megközelítést, ahol az őslakos személyek (*aborigines*) és közösségeik életében mindennapi valóságként vannak jelen a szent helyek, helyszínek – igaz, elsősorban természeti jellegűek.

Igen tanulságos példa a Kakadu Park (Ausztrália, Északi Terület) – világörökség helyszín esete, ahol egyebek között éppen az őslakosok kultuszhelyszíneinek megóvása érdekében bontakozott ki részükről tiltakozó mozgalom (a Jabiluka területet érintő uránbányászati tervektől nem függetlenül). Amikor azonban a problémák orvoslása érdekében az illetékes hatóságok e helyszínek azonosítását kérték az őslakosoktól, elutasító választ kaptak. Ennek pedig az az oka, hogy ezek a helyszínek nemcsak szentek – de annyira titkosak is, hogy be nem avatott személyek nem ismerhetik a pontos elhelyezkedésüket... jól érzékelhető ebből a történetből is, hogy a hely szellemének értékelése – átélése meghatározott kulturális megalapozottságot, háttérrel igényel.

6. ábra: A római Pantheon (a „genius aedifici” kiemelkedő példája)

4. Rejtett dimenziók

A műemlékek megtestesítette anyagiasult örökség nem anyagiasult dimenzióinak egyik csoportját jómagam szívesen nevezem „rejtett dimenzióknak” – kölcsönvéve E. T. Hall alapvető emberi viselkedéstani (az abban szereplő meghatározás szerint: *proxémikai*) munkájának a címét². Ezeket is inkább csak felsorolom, hogy az esettanulmányokhoz érve már pontosabban lehessen elhelyezni, miről is van szó:

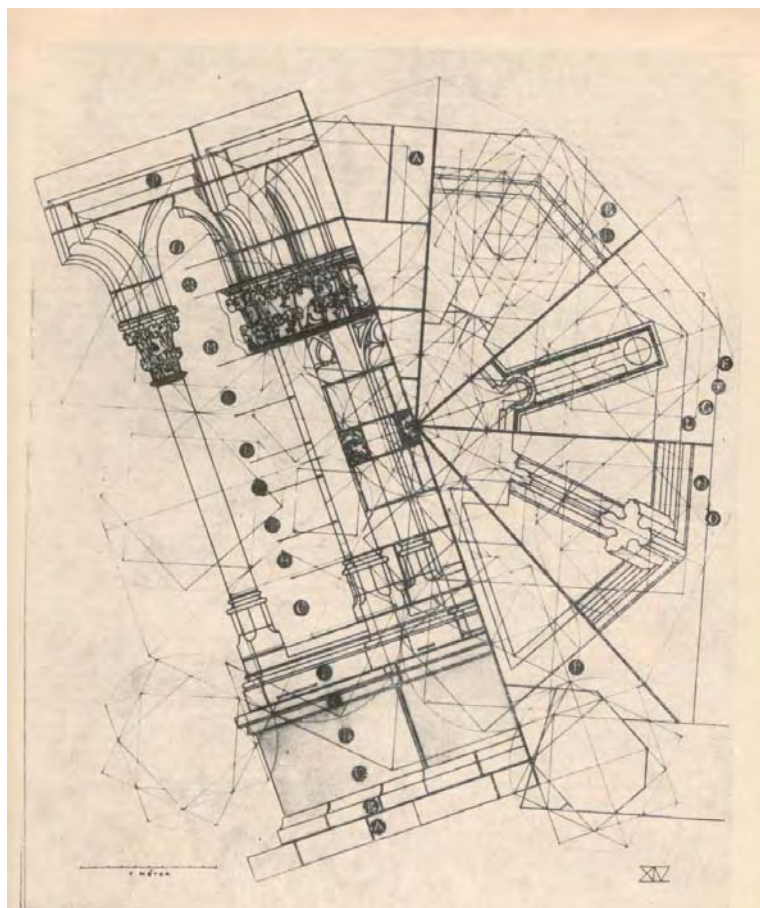
Szerkesztési elvek, szerkesztési szabályok

A szerkesztési elvek és szabályok alkalmazása úgyszólván minden korszak épített örökségére jellemző. Egyszerre technikai (állékonyságra vonatkozó tapasztalatokon alapuló) és esztétikai indíttatású ez az alkotói „segédeszköz”. Az antik traktatusok, a középkori szerkesztések és arányszerkesztések sorára - általános ismertségük nyilvánvaló volta miatt – tényleg csak utalok. Nem véletlen azonban, hogy az „anastylosis”, mint a Velencei Karta szerint is hitelesnek elfogadott restaurálási metódus alkalmazható: nem utolsó sorban éppen, a szerkesztési szabályokon alapuló, illetve ilyen típusú rejtett dimenziók megléte miatt.

Különösen izgalmas vonatkozása ennek a területnek a szerkesztési szabályok érvényességi-alkalmazási köre, vagyis annak a kérdésnek a tisztázása, hogy mennyiben tekinthetők általánosnak, korhoz kötöttek, és ezen belül is: egyes iskolákhoz, személyekhez (mesterhez és a tanítványaihoz) kapcsolódnak. Ezeket a szerkesztési szabályokat – célzott leírásukból is – egyes esetekben egészen pontosan ismerhetjük.

---

² Edward T. Hall – Rejtett dimenziók, Harmadik kiadás – Gondolat Kiadó, Budapest, 1987

7. ábra Szerkesztés rekonstrukciója – rekonstrukcióhoz (Szakál Ernő, Visegrád, Anjou kori kútház)

Ugyanakkor konkrét örökségi elemek (főleg: a csupán töredékekben reánk maradtak) esetében mindig nagy kérdést-kihívást jelent az adott alkotás koncipiálásakor alkalmazott szerkesztési elv, szabály lehető legpontosabb azonosítása. Mindez természetesen nem önmagában, hanem az itt következőkkel együttesen nyújthat támpontot a műemlékekkel, azok hiteles restaurálásával kapcsolatosan.

(Szent) arányok, (ököl)szabályok

Matematikai és geometriai területén közismerten szerepet játszott „szent számok” és „szent arányok”, összefüggések felismerése és tudatos alkalmazása. A szerkesztési szabályokhoz is köthetően, annak mintegy sajátos alesztéként is értelmezhetjük ezt a megközelítést. A derékszögnek a Pithagorasz-i számok alkalmazásával történő kitűzését is ideértve, számos más, kevésbé technikai,

technológiai, és talán nem is annyira az esztétikai meghatározottság döntő szerepére is találhatunk utalásokat.

Egészen más, így például a tájolás hagyományosan fontosnak tartott területéről is hozható példa egyfajta rejtett dimenzió jellegzetes szerepére. Egyetlen példaként most csak a középkori keresztény templomok szentélyének kelet-felé tájolási szabálya, amely általánosan ismert meghatározója ezen épületek kialakításának, a tájban való elhelyezésének. Az eljárás itt most nem részletezendő finomságaiból csak említem, hogy a tituláris szent emléknapjának, vagy az adott helyszínen a napj-egyenlőség napjának a felkelő Nap által meghatározott keleti iránya mellett más „keletelési” szabályok is szóba jöhettek – és mindezek felismerése egyéb, a nem anyagiasult örökségi dimenzióra utaló következtetéseket is vonhat maga után. (Például a tituláris szent azonosításában, vagy éppen tudatos megváltoztatásának igazolásában...)

A hiedelmek és „hagyományos” technológiák

körében is számos, az anyagiasult kulturális örökség identitásának megértése és megőrzése szempontjából egyáltalán nem jelentéktelen dolog sorolható be, jóllehet hatásuk gyakorta alig olvasható le vagy ismerhető fel a műemlékeken, Mégis: ismeretük nélkül a hitelesség csorbát szenvedhet. A lehetséges példák közül egyet kiemelve: a barokk korban nagy előszeretettel alkalmazott műmárványok (*stucco lustro*) anyagának összetétele titkos, az egyes mesterek által féltve őrzött receptúrák alapján történt. Érdekességként említhető, hogy ez a „titkos recept” mentalitás a szombathelyi püspöki székesegyház 1945-ben elszenvedett háborús sérüléseinek második ütemű (időben jelentős késéssel indult) restaurálás-jellegű helyreállításakor, az 1990-es években ott dolgozó mesterekre is igaz volt, azaz nem tették hozzáférhetővé (még az engedélyező műemléki hatóság számára sem...) az általuk alkalmazott anyagösszetételt; a keverést is csak olyan körülmények között végezte mag a „mester”, amelyekben biztos volt abban, hogy illetéktelenek nem juthatnak a „titok” birtokába.

A habarcsok összetétele lehetne például olyan kutatási terület, ahol további ismereteket lehetne szerezni a nem-materiális komponens hatásáról, fontosságáról. Alkalmazásuk ugyanis csak részben vezethető vissza tapasztalati tényekre, gyakran adottságokból következő (például: éppen melyik „birodalom” építési tudása-szokása dominált adott időszakban és adott területen) hagyomány miatt alakul úgy, ahogy. A téglapor-adalék megjelenésére éppúgy gondolhatunk, mint egyéb (például szerves eredetű) adalékanyagok belekeverésére.

Mértékegységek, telekkiosztási rendszer

Mindaz, ami fentebb a szerkesztésekről és más, a méréssel, méretezéssel összefüggő megfontolásokról szerepel, érvénytelen és értelmetlen lenne, ha nem esne szó egy, ezzel a területtel szorosan összefüggő nem-anyagi dimenziótényezőről. Az újkort megelőző időszak igen változatos méretrendszerének (öl, könyök, stb.) ismerete nélkül - a mai méter-rendszer merev alkalmazásával – nem képzelhető el az örökség elemeinek pontos ismeret, és így hiteles műemlék-helyreállítás sem. Természetesen nem csupán az épületek, építmények, hanem nagyobb kiterjedésű együttesek esetében sem.

A történeti városok szerkezete, elemeinek, beleértve a telekméreteket és a közterületek méreteit, kitűzésük rendszerét szintén hordozza az egykori mértékegységek, számolási rendszer és „mérnöki” készültség rejtett dimenzióit.

A parcellák kialakítása ezen felül szorosan összefügg az adott településen belül elfoglalt hierarchikus helyzetükkel, és így tovább. Ennek a nem-anyagiasult, de az egész várost meghatározó dimenzióknak szép paradoxonként materiális

dokumentuma is ismert Telcs (Csehország, világörökség helyszín) városa (és nyilván még számos más település esetében), ahol is a városháza kapujának kőkeretébe rögzítve láthatjuk az ottani alap-mértéket (az „öl”, mint hossz-egység ottani megfelelőjét)³.

8. ábra: Telcs főtere

A rendeltetés,
mint rejtett dimenzió szorosan kapcsolódik az előzők területéhez. Főleg akkor, és olyan értelemben, amikor már számos változás, változtatás után válik szükségessé az eredeti (korábbi) rendeltetés nyomainak kutatása, felismerése és értelmezése. A történeti funkcionalizmus jelentősége egyre inkább az épület-helyreállítások megelőző kutatásainak része. Különösen sokat mondó (bár nem kizárólagos) a funkcionális meghatározottság egyes épülettípusok, például a

---

³ André Loits, az ICOMOS Belga Nemzeti Bizottság tagja hívta fel rá a figyelmemet. A középkori parcellák kitűzésére vonatkozóan számos más, egyebek között közép-európai városban végzett hasonló, mérésekkel igazolt kutatásokat.

kulturális célokot szolgáló épületek esetében. Ismert példája: a Sopron városában a szinte detektív-regénybe illő módon fellelt középkori zsinagóga feltárása és helyreállítása⁴, amely esetben a kutatási-felmérési alaprajz értelmezésével, ezen (igaz, átmenetileg) rejtett dimenziók felismerésével sikerült a számtalan átépítéssel lakásokká szétdarabolt zsinagógát azonosítani és életre kelteni.

Bár szorosán véve nem tartozik e dolgozat tárgyához, a tanulsága miatt talán mégis érdemes itt is megemlíteni: a fenti kutatási eredmény előtt, azaz az Új utca 22-24. sz. alatti zsinagóga „kibontásáig” az összes (levéltári, szakirodalmi) említést a szintén ugyanabban az utcában található (11. sz.), és korábban is ismert zsinagógára vonatkoztatták a kutatók – némileg elgondolkozva bizonyos adatok között fellelhető ellentmondásokon. A második zsinagóga létének tisztázásával nyílt lehetőség az adatok, említések „szétválogatására” – amivel természetesen egy csapásra megszűntek az ellentmondások is. Újabb bizonyítékul annak, hogy a tényekhez ragaszkodva, azokat tényként elfogadva (nem pedig elírásnak, vagy más téves adatszolgáltatásnak tartva a pillanatnyilag a képbe nem illeszthető adatokat) további információk birtokában előbb-utóbb mindig sikerül megoldást találni a rejtélyesnek látszó problémákra is. Az örökség hordozta eredetileg, vagy átmenetileg rejtetté vált dimenziók felismerésével, elméleti, vagy fizikai kibontásával.

---

⁴ ROMÁN, 200-204. pp.

5. A megőrzési, konzerválási gyakorlat alakulása

A műemlékek restaurálásának az időben változó gyakorlata terén egyre inkább világossá válik a nem anyagiassult örökségi értékek mikénti megítélésének a jelentősége. Közismert tény, hogy a magyarországi műemlék-restaurálás a korai időszakában - az akkori európai trendbe beleilleszkedő módon – fontosabbnak tartotta annak az elképzelt „eredeti állapotnak” az előállítását, amely abban a formában soha sem létezett, de léteznie lehetett (esetleg: kellett) volna. Abban az értelemben, hogy milyen „hiteles”, azaz általa hitelesnek elképzelt-elfogadott *üzenet* megszólaltatását, megjelenítését várta el a restauráló utókor. Ehhez nem lebecsülendő mennyiségű és mélységű ismeret volt szükséges, amellyel az akkori műemlék-helyreállítók rendelkeztek is – főleg a nyugat-európai országokban végzett, mai értékeléssel nézve is lenyűgöző méretű adatgyűjtések, illetve akkori Magyarország egész területére vonatkoztatva a legkiemelkedőbb emlékműanyag alapján.

Ez az elsősorban, tudatos és meghatározó módon az általános - mai kifejezéssel: „örökségi” ismeretekre, azok többé-kevésbé „szabad interpretálására” (de legalábbis nem az emlék immanens meghatározottságára) építő módszer a beavatkozók tudásától lényegében függetlenül a legtöbb esetben drámai módon negligálta az adott konkrét műemlék sajátos adottságait, értékeit. Ezt természetesen azok fizikai valósága is megszenvedte, de mégis legfőképpen az általa hordozott, illetve hozzá tartozó nem anyagiassult örökségi dimenziók hitelességén esett csorba – jóllehet az említett beavatkozás eredetileg éppen a rárakódott rétegek alól gondolta kibontani-kiteljesíteni az *eredeti* hitelességét. Érdeemes megfigyelni, hogy műemlék-restaurálással, általában műemlékekkel foglalkozó szakemberek körében még ma is mindig egyfajta gyanakvással fogadják, és nagyon-nagyon megfontoltan használják az „eredeti” jelzöt – és

legalábbis az „eredeti, mint megkülönböztetett periódus” értelemben biztosan kerülnek. Ennek a kezdeti „purista” felfogásnak (amelynek nyomait éppen a legkiemelkedőbb műemlékeken láthatjuk⁵) mintegy reakciójaként jelentkezett az a paradigmaváltás, amely mindennél fontosabbnak, jószerivel kizárólagosnak ítélte meg a *fizikai* valóságában fennmaradt örökség megtartását:

Az “eredeti”, mint fizikai, materiális létező hitelességének hangsúlyozása – vált döntő restaurálási irányvonallá. Függetlenül attól, hogy ez a néha már szélsőségesen követett „tudományos tárgyilagosság” a műemlék által hordozott üzenet oly mértékű csonkoltságának megőrzését is magával hozta, hogy az más vagy nem is volt appercipiálható, vagy csak mintegy a hangsúlyozottan és elidegenítő módon kortárs hozzátételek idézőjelében. Mindezt természetesen nagyon magas szakmai színvonalon, a Velencei Karta bizonyos értelemben akár dogmatikusnak is tekinthető értelmezése alapján megvalósítva (részben valamennyire meg is előzve azt, és így a felfogás igazolását is látva a Kartában). A nem anyagiasult örökségi dimenziók tehát ez esetben is – igaz, ellenkező előjellel, de mégis – háttérbe szorultak. Ahogyan az várható volt, újabb, lényegében napjainkban is tartó változás következett-következik be, amelynek a hitelesség továbbra, sőt kiemelt tudatossággal irányító szempontja, de szerepet kap

A hitelesség érzetére való törekvés is.

Talán nem túlzás annak megállapítása, hogy apjainkban egyre inkább egyfajta szintézis kibontakozása érzékelhető. Megint fontossá vált a műemlékek hordozta üzenet, annak továbbadása és felfoghatósága, átélhetősége. Nem csak a hiteles fizikai – anyagi - megóvás és megjelenítés, de a hiteles megérthetőség, befogadás lehetőségének megteremtése is elvárássá vált. Mindezt úgy kell biztosítani, hogy egyszerre őrizze meg az örökség materiális valósága által hordozott értékeket, a

---

⁵ Közismert példái a kassai Szent Erzsébet templom három hajósból öthajóssá-építése (Steindl Imre), vagy a budavári Nagyboldogasszony (Mátyás) templom és környezete Schulek Frigyes általi kiépítése

maguk egyediségében – és hordozza annak általánosabb karakterjegyeit, ugyancsak hiteles „örökségi azonosítót”.

Mi történik, mi történjék azokban az esetekben, amelyekben nem vagyunk az adott műemlékre vonatkozó összes konkrét adat, ismeret birtokában? A kérdés természetesen nem annyira új – remélhetőleg a válaszok megtalálása terén számíthatunk egyfajta kibontakozásra...

Hogy minként is pótolhatók tehát a hiányzó információk? Analógiák alapján?

Anélkül, hogy a rekonstrukciók, hiteles másolatok európai kulturális kontextusban (még mindig) kényesnek számító témájába belebonyolódnék, fontosnak tartom az előző, hiteles „érzéseket”, érzelmeket is ébresztő restaurálás eszközeként óvatosan, de egyre inkább alkalmazott, a hiteles analógiák felkutatására támaszkodó megoldást megemlíteni. Véleményem szerint itt *par excellence* a nem anyagiassult kulturális örökségi dimenzió jelenik meg, amely valójában az egyes alkotások autentikus történeti, társadalmi, művészi és így tovább kontextus-hálója, azaz életadó és éltető immateriális közege. Természetesen nem önmagában, és nem kizárólagosan – hanem a részletek elhelyezését, befogadását lehetővé tévő autentikus háttér-szövetként.

A kontinuitás fenntartása és a hitelesség

A hitelesség egyik legbiztosabb alátámasztója és garanciája a *kontinuitás* fenntartása. Ez természetesen távol áll attól, hogy változatlanságot és változtathatatlanságot jelentsen. Arról van szó, hogy az örökséget hordozó „termékek” és alkotások létrehozói mintegy természetes közegükben működhetnek – amely esetben a látszólag előzménynélküli, ugrás-szerű eltérések és változások éppen a nem anyagiassult dimenziókon keresztül illeszkednek mégis az adott kulturális örökségi kör egészébe. Erre az egyik legismertebb példa az „esettanulmányok” között elsőként szereplő Hollókő ófalu, hiszen a ma világörökségi elismerést nyert település mai arculatát éppen egy ilyen, a

kontinuitást megújítva fenntartó esemény, a 20. sz. eleji tűzvész utáni újjáépítés során nyerte.

Az igazi nagy kérdés ebben a vonatkozásban az *arányok* kérdése, azaz a megőrzött régi és a hozzáadott új aránya: a változások mértéke. Ráadásul mindezt úgy mérlegelve, hogy a régi ne veszítse el az élettől való kapcsolatát, mégis maradjon meg saját maga, az új pedig ne váljék a régi utánzatává, de ne is értékelje le azt. Ez az úgyszólván teljesíthetetlen követelmény talán akkor és áltálal válik kezelhetővé, ha a kontinuitás ebben az esetben valójában és lényegében nem csupán, vagy főleg nem fizikai-materiális jellemzőit tekintve valósul meg, hanem elsősorban szellemi, azaz nem materiális vonatkozásban. Valamiképpen arról a mentális és tapasztalati megközelítésről, e megközelítés kontinuitásáról lehet szó, amellyel az adott örökségi közegben (legyen az épület, település vagy történeti táj) az adott közösség(ek), személy(ek) válaszoltak a legtágabban értelmezett környezeti adottságokra és kihívásokra. Ugyanennek a gondolatmenetnek még a kontinuitás szempontjából lényeges momentuma lehet az *inkulturáció* jelenségének a hangsúlyozása. Kontinuitás ott és úgy képzelhető el, ha nem a külső „impulzusok” válnak oly mértékben dominánssá, hogy a befogadó közeg megszűnik saját maga lenni, hanem éppen ellenkezőleg: a befogadó közeg önazonossága van olyan erős, hogy „asszimilálja” a számára előnyös új lehetőségeket, külső tényezőket, impulzusokat.

Az értékvédelem számára ez az adott örökségi-jelenség lényege felmutatásának feladatát jelenti, az újat alkotó építészet oldaláról nézve ez a kérdés pedig akár a *regionalizmus* irányzatának is megfeleltethető, vagy legalábbis az látszik legközelebbi szellemi rokonságban lenni ennek a kontinuitás-igénynek a kielégítésével.

6. Esettanulmányok

Néhány példa rövid ismertetésével kívánom megvilágítani az eddig taglalt, meglehetősen elméleti síkon megfogalmazott gondolatokat (mégpedig szándékosan nem a legfrissebb példákat választva, mintegy ezzel is alátámasztandó, hogy a nem anyagiasult dimenzió tekintetbevétele valójában nem abban az értelemben újdonság, hogy alkalmazzák-alkalmazzuk, hanem inkább abban az értelemben, hogy a tudatos alkalmazás forrásainak köre és elvárásainak megfogalmazása van kiteljesedőben):

A Hollókő „jelenség”

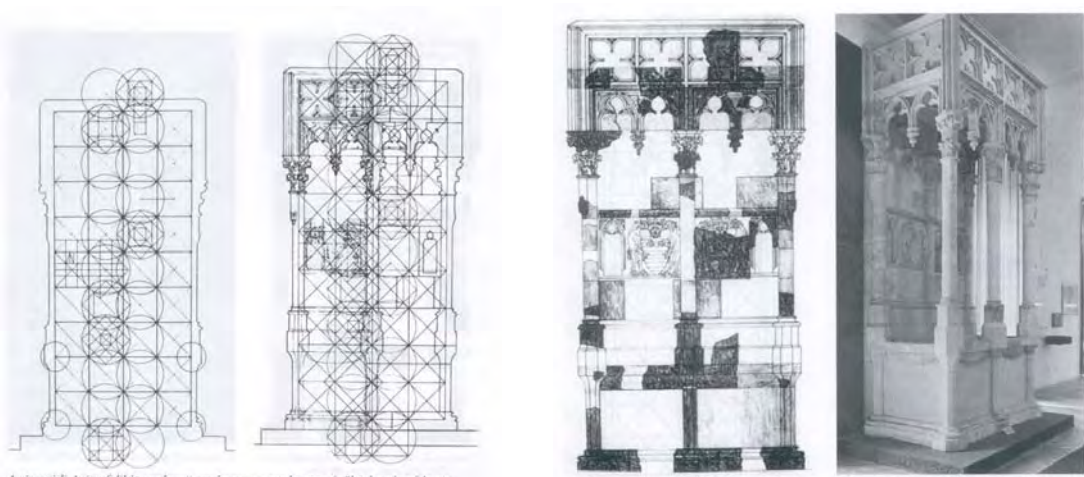
Az 1987 óta az UNESCO Világörökségi Listáján is szereplő Hóllókő ófalu a mai képét a 20-ik század elején, egy tűzvész utáni újjáépítés alkalmából nyerte. Hogy mégis ennél jelentősen régebbinek, sokkal archaikusabbnak érezzük, az természetesen nem véletlen. Az egy elágazó utcás település szerkezete, a morfológiai adottságokhoz egyszerű természetességgel való igazodás adják az átfogó keretet. A „hadas” (együtt élő, többgenerációs nagy-családos) települési forma már társadalmi, és persze gazdasági meghatározottságú. Az anyaghasználat, a sajátos méret- és arányrendszer pedig egyedi, a kistérségben lakó palóc-magyarok etnikai csoportjának örökségére jellemző. A díszítések szimbólumai e lakosok katolikus hitének külső megjelenítői. Ebben a közegben természetesen vannak otthon a népszokások – ha napjainkban már sajnos egyre inkább ezekből is turista-csalogató látványosság lesz.

Visegrádi szökőkutak

A gótikus és a reneszánsz korszakváltásának idején a legmagasabb színvonalú udvari (királyi) művészet hozta létre Mátyás király (1450-1492) Visegrádi palotáját. E palota építésének, pusztulásának, majd - még napjainkban is folyó – helyreállításának története, mint cseppben a tenger, jeleníthetné meg a magyar történelmet és a magyar műemlék-helyreállítás történetét. Ebben az esetben csak egy kis részét, a töredékeiben megmaradt kútházak rekonstrukcióját villantom fel, mégpedig csupán egyetlen gondolatnak az illusztrálására.

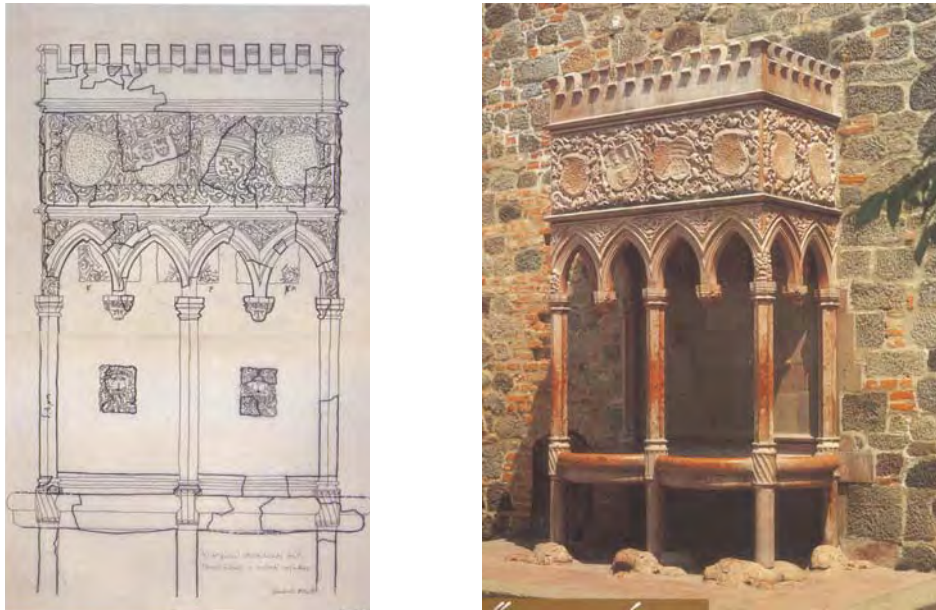
Arra szeretnék ugyanis rámutatni, hogy még az ilyen, első pillantásra oly egyedi szobrászati alkotásokban is milyen hatalmas szerepet kapott a nem anyagiassult dimenzió: az egykori szerkesztési elvek kongeniális megfejtése és alkalmazása. Szakál Ernő kőszobrász restaurátor-művész több évtizedes, e tekintetben fokozatosan kibontakozó – kifinomuló munkájának talán legjelentősebb eredményéről van szó. Az egykori szerkesztési rendszer töredékekből való megállapítása az ő módszere nyomán terjedt el a magyar műemlék-restaurálásban – amelynek a sajnálatosan töredékes középkori örökségünk miatt különösen is nagy a jelentősége.

9. ábra: Anjou kori falikút rajzai és rekonstrukciója (Szakál Ernő)

Itt tehát a nem anyagiasult dimenzió, amely az adott mű létrehozásakor is meghatározó szerepet játszott (még ha csak egyfajta tervezési-szerkesztési segédeszközként is), hasonlóan fontos szerephez jut a töredékeiben fennmaradt emlék darabjai eredeti összefüggésben való összerakásához (ld. a Rejtett dimenziók fejezet 4a. pontjában).

10. ábra A visegrádi reneszánsz (oroszlános) falikút (Szakál Ernő rekonstrukciója)

Különösen jól tetten érhető ebben az esetben a materiális és a nem materiális dimenzió egymásrataltsága, elválaszthatatlansága: az anyagi töredékek formája, mérete, egyszóval paramétereit hordozzák magukban az egykori szerkesztési szabály általában láthatatlan (bár, szerencsés esetben egyes töredékek illesztési felületein akár látható módon is követhető) lenyomatát; az ezekből kikövetkeztetett szerkesztési elv viszont abban segít, hogy a hiányzó elemeket újra materializálni lehessen. Ismertek természetesen ennek a módszernek a lehetséges korlátai (például az, ha kevés adat, töredék áll csak rendelkezésre, vagy a kulcs-információkat hordozó fragmentumok hiányoznak), de a mondanivaló lényege szempontjából ez most másodlagos, az az egymásba fonódó kettősség a döntő momentum, amelyre az előzőkben rámutattunk.

A Sopronbánfalva-i lépcső újjászületése

Ez a példa már 18-ik századi, barokk stílusú művészeti alkotás újjászületését jeleníti meg – annak igazolásául, hogy milyen fontos a műemlékek nem anyagiasult dimenziója. A csaknem teljesen romossá vált, szobordíszektől megfosztott elegáns lépcsősor megmentése, eredeti állapotába való hiteles visszaállítása valóságos detektívmunka eredménye. A művészettörténész kutató, Dávid Ferenc és restaurátor építész, Nagypál Judit, valamint a kőszobrász-restaurátor művészek, Szakál Ernő és Kovács György zsenialitását és példamutató csapatmunkáját dicséri az elkészült mű¹. A legfontosabb szerepet ennek az eredménynek az elérésében a műemlék nem anyagiasult dimenziójának felismerése, megismerése és felhasználása játszotta: az eredeti mű üzenetének, és az annak hordozásában alapvető fontosságú ikonográfiai programnak a megfejtése és újraalkalmazása.

11. ábra Remete Szent Pál szobra a sopronbánfalvi lépcsőről

(A sopronbánfalvi helyreállítás további képeit ld.: III. és IV. sz. TÁBLA)

---

¹ Valamennyien az OMF munkatársai. Műemléki felügyelő: Kriszt György (OMF); a munka koordinátora: Fejérdy Tamás (OMF) volt

7. Az integrált megközelítés felé...

Amint az előző példák is mutatják, a műemlékektől, mint *par excellence* anyagiasult örökségi elemtől is elválaszthatatlan a nem anyagiasult dimenzió. Amely nélkül sem megérteni, sem hitelesen restaurálni és így tovább-éltetni nem lehetséges azokat. A továbbiakban tehát e két fő terület, a materiális és az immateriális együttlátása és együttes kezelése az az integrált megközelítés, amely az igazi hitelesség záloga. Természetesen ez a tétel a fordítva is igaz, hiszen az emberek és közösségeik nem anyagiasult öröksége körébe tartozó megnyilvánulásaik igazán a megfelelő, anyagiasult örökségi környezetben és közegben érhetik el hitelességük teljességét. Ehhez az integrált szemléletű megközelítéshez mindenekelőtt szükséges

A hagyomány, a hagyományos kultúra beható ismerete szükséges, mégpedig nem, illetve nemcsak általánosságban, hanem az adott örökségi elem, műemlék sajátos és egyedi értékelésében és széleskörű materiális és immateriális összefüggés-hálójában. Mindez nem lehetséges anélkül, hogy ne kerülne a középpontba az egyes közösségek és a közösségiség hiteles fenntartása: a közösségek, a közösségiség megőrzése. Ami természetesen itt sem a változatlanságot, hanem az immár egyetlen összefüggő egészként megragadott anyagiasult és nem anyagiasult kulturális örökségben is megalapozott és egyben nyilvánuló önazonosság megtartását jelenti a változások közepette is.

Az igazi nagy kihívást a műemlékek helyreállításánál (is) éppen annak a kérdésnek a felvetése, illetve megválaszolása jelenti: kinek az öröksége, és kinek a műemléke volt – és még inkább: kié lesz, ki fogadja el sajátjának?

Szűkebb értelemben a műemlék-helyreállítások, tágabb értelemben pedig az egész műemlékvédelem, még szélesebb körben: az örökség, mint az életünk

alakítója, része és egyben a mi alkotásainkkal kiteljesedő legtágabb értelemben vett környezetünk értelmének és megmaradásának a legfontosabb kérdése éppen ez: elidegenedik tőlünk és a klasszikus értelemben vett múzeumi értékmegőrzéshez válik hasonlóvá, vagy megmarad élő-hordozó közegnek?

Amikor tehát ebben a fejezetben az integrált megközelítésről esik szó, akkor nem tévesztendő össze az általánosabban használt integrált szemléletű értékvédelemmel, azaz az értékmegőrzést és a fejlesztést összekapcsoló szemlélet elterjesztésének egyébként szintén parancsoló sürgetésként jelentkező feladatával. Valójában többszörös integráció indult el párhuzamosan, amit bizonyos értelemben az idők jeleinek is tarthatunk – a világháló és általában az élet minden területére behatoló IT korában.

Ez az örökségi értékek megőrzése oldaláról nézve azért öröndetes, mert a valóság komplexitásához egyedül ez az egyre inkább egészlátóvá váló szemlélet mérhető hozzá. Integráció tehát: az értékmegőrzés és a (fenntartható) fejlődés között; integráció az örökségi „műfajok” között, mégpedig szintén párhuzamosan: a materiális örökséget nézve a régészeti emlékek-műemlékek-műtárgyak² között, és talán legújabban éppen az e dolgozat tárgyául választott vonalon: az anyagiasult és nem-anyagiasult örökség összefüggéseiben. ez utóbbi pedig azért különösen fontos, mert máris komoly indíttatást adott az anyagi örökség sajátos nem-anyagiasult dimenziójának célzott kutatásához, tudatosításához. Az egyes diszciplínák történetében minden bizonnyal megvan a részletekre koncentráló, elemző, majd az összefüggéseket előtérbe helyező, szintetizáló korszakoknak a saját szerepe, jelentősége. Az igazi feladatot tehát nem annak az eldöntése jelenti, hogy melyik típusú megközelítés alkalmasabb, hanem sokkal inkább az, hogy az éppen itt és most szükséges, még inkább: az előttünk álló időszakra nézve döntő befolyást gyakoroló megközelítés igényének megfeleljünk.

---

² Már mint az „ingó kulturális javak” és nem a mérnöki műtárgyak értelemben

8. Összefoglalás

A műemlékek, az anyagiassult örökség nem anyagiassult dimenziójának vizsgálata is ugyanazt támasztja alá, amit ösztönösen is megérez és el akar érni a kulturális örökség bármely területével foglalkozó szakember: a legfontosabb érték kulturális örökség egységének elérése és... továbbéltetése. Ez az egység nem lehet tömörszerű és nem szabad sematikussá válnia, hanem a fizikai és a szellemi kulturális valóság érzékeny és mély kölcsönhatásban lévő hordozója és megtestesítőjeként alkot egészet, amelynek egyik eleme sem emelhető a sérülés, denaturálódás, vagy éppen a pusztulás veszélye nélkül. Az élő örökség igazi és legfontosabb záloga az élő közösség. Nem tagadva, hogy napjainkban a kulturális örökség megóvása és továbbéltetése – esetenként újjáélesztése – már nagymértékben igényli az erre a területre specializálódott szakemberek közreműködését, az egységes örökség fennmaradása nem képzelhető el a hozzátartozó, egyben kulturális identitásában általa meghatározott közösség nélkül. Az elérendő cél nem lehet kevesebb, mint az élő örökség: a hagyományos és az új dinamikus egyensúlyának elérése. A közösség viszont nem képzelhető el élet, az élet pedig szükségszerű változások nélkül. Az örökség, amennyiben nem elégszünk meg azzal, hogy többé-kevésbé elidegenült, már csak magyarázatokkal megérthető múzeumi objektummá válják, egyszerre kell, hogy magába foglalja a már meglévő értékeit és kell, hogy inspirálja a kibontakozó újat. A globalizálódó világunkban ennél nagyobb és nehezebb kihívást keveset láthatunk – de a (mindig újra) megtalált megoldásnál megtartóbb érték minden erőfeszítésért teljes kárpótlást adhat. A műemlék-helyreállításoknak ebben az erőterben, minden korábban megszerzett eszközét tökéletesítve és a nem anyagiassult örökségi dimenzió bevonásával megerősítve-megerősödve nyílnak lehetősége ezeknek a kihívásoknak a maradandót létrehozó megválaszolására.

Bibliográfia

---

1. ERDŐSI-SONKOLY = A kulturális örökség – Szerk.: Erdősi Péter és Sonkoly Gábor. L'Harmattan – Atelier Füzetek, Budapest, 2004.
2. FINTA = Értékvédelem és értékgyarapítás az építészetben – Szerk.: Finta József. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2005.
3. ICOMOS-GAP = THE WORLD HERITAGE LIST Filling the Gaps-an Action Plan for the Future - *LA LISTE DU PATRIMOINE MONDIAL Combler les lacunes-un plan d'action pour le futur* ICOMOS, Monuments and Sites: XII - 2005
4. ICOMOS-OUV = The World Heritage List –What is OUV? ICOMOS, MONUMENTS AND SITES XVI - 2008
5. KARTÁK = Karták Könyve – Szerk.: dr. Román András. ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest, 2002.
6. NARA = Nara Conference on Authenticity / Conférence de Nara sur l'Authenticité – Edited by / Rédacteur: Knut Einar Larsen. UNESCO World Heritage Centre/Centre du Patrimoine Mondial + Agency for Cultural Affairs /Direction des Affaires Culturelles (Japan/Japon) + ICCROM + ICOMOS, 1995.
7. ROMÁN = Román András: 487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről, TERC kiadó, Budapest, 2004. p 35.
8. YAMATO = A Yamato –nyilatkozat szövege (2004 Nara, Japán)

A dolgozatban szereplő képek a szerző felvételei, kivéve az alábbiakat:

- a 20. oldalon szereplő „iniciálé-kép” másolat a pécsi világörökség-jelölést előkészítő kötetből;
- a 37. oldalon szereplő kép másolat a visegrádi kút rekonstrukcióját ismertető kötetből;
- a 42. oldalon szereplő kép másolat Román András könyvéből (ROMÁN)
- a 47. oldalon szereplő „iniciálé-kép” Ács Irén felvétele;
- a TÁBLÁKON a nem magyar helyszíneknél az UNESCO Világörökség Központ hivatalos honlapjáról vett képek szerepelnek; illetve a sopronbánfalvi lépcső helyreállítási dokumentációból készített másolatok

A VILÁGÖRÖKSÉG - KULTURÁLIS - FELVÉTELI KRITÉRIUMAI

Az adott helyszín legyen

- (i) az emberi alkotó-géniusz kiemelkedő főműve;

MESTERMŰ

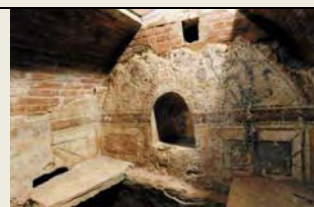
- (ii) egy adott időszak, vagy egy meghatározott kultúrterület vonatkozásában jelentős kulturális ráhatások /kölcsonhatások tanúja az építészet, a monumentális művészetek, a várostervezés, vagy a tájalakítás fejlődése terén;

KÖLCSÖNHATÁS

- (iii) egyedi, de legalábbis kivételes dokumentuma egy hagyományos kultúrának, élő vagy éppen már eltűnt civilizációnak;

TANUSÁG

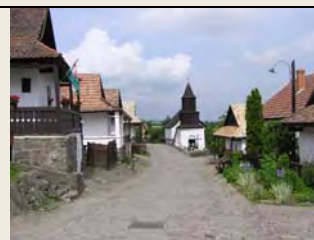
- (iv) elsődleges példája valamilyen építésmódnak, építészeti vagy technológiai együttes típusának, vagy olyan tájnak, amely az emberi történelem meghatározó szakaszát/szakaszait jeleníti meg;

TÍPIKUSSÁG

- (v) elsődleges példája olyan emberi intézménynek, vagy hagyományos terület-használatnak, amely egy meghatározott kultúrát (vagy kultúrákat) jelenít meg, elsősorban is azokat, amelyek vissza-fordíthatatlan változtatások hatása miatt sebezhetővé váltak;

SAJÁTOS TERÜLETHASZNÁLAT

- (vi) közvetlenül vagy fizikailag kapcsolatban élő eseményekkel vagy hagyományokkal, eszmékkal, hiedelmekkel vagy olyan művészeti és irodalmi művekkel, amelyek egyetemes és kivételes jelentőségűek

ASSZOCIATÍV JELENTŐSÉG

A (Világörökség) Bizottság megítélése szerint a (vi) feltétel önmagában nem elegendő a listába vételhez, csupán kivételes körülmények fennállása esetén, és olyankor, amikor más kulturális vagy természeti értékelési feltétel is teljesül

A felvételhez elegendő, ha a jelölt helyszín, kulturális örökségi elem a fentiek közül akár csak egyetlen feltételnek megfelel.

DUNABOGDÁNYI KŐKAPUZATOK „PÉLDATÁR”

közepesen elrontott kapuzat →

gyalogkapu részlete

eredeti állapotú kapuzat →

gyalogkapu-szemöldökkő

megtört állapotban... →

gyalogkapu és gázvezeték...

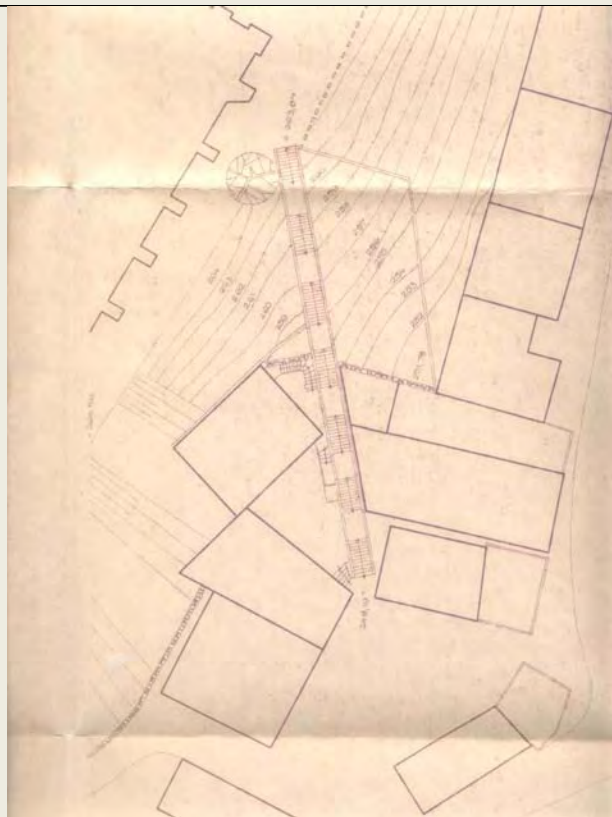
emlékmű-szimbólummá válva...

díszítőelemmé alakulva...

A SOPRONBÁNFALVI LÉPCSŐ 1.

diszpozíció

Nézet lefelé, helyreállítás előtt

...és helyreállítás után

Nézet felfelé, helyreállítás előtt

...és utána

A SOPRONBÁNFALVI LÉPCSŐ 2.

A SOPRONBÁNFALVI LÉPCSŐ 3.

